

Fig. 1. Kirken set fra nordøst. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *The church seen from the north east.*

SINDBJERG KIRKE

NØRVANG HERRED

Historisk indledning. Et dokument omtaler 1342 *Sindbyerigh* Sogn i Nørre Herred i Jelling Syssel.¹ Kirken i Sindbjerg (*Synderbyergh*) nævnes første gang i kirkelisten i Ribe Oldemoder (o. 1350), hvor den er sat til en afgift på 4 skilling sølv (jf. s. 1016).

Sognet var *anneks* til Grejs i det mindste siden reformationstiden. De to sogne blev skilt 2013, og Sindbjerg har nu præst fælles med Øster Snede.

Kirken var efter reformationen i kongens eje indtil 1686, da den sammen med bl.a. Grejs Kirke blev afhændet til major Jørgen Rantzau, som fik patronatsretten.² De to kirker havde herefter fælles, hyppigt skiftende ejere frem til 1767 (jf. Grejs Kirke s. 2087); 1730–43

hørte de igen under Kronen, idet de udgjorde en del af Koldinghus rytterdistrikt (jf. Trytterskole). Kammerråd Søren Laursen Fogh til Låge, der overtog kirkerne 1762, afhændede 1767 Sindbjerg Kirke sammen med herregården til kaptajn Christian Frederik von Bülow. Han ejede kirken til 1777, da den solgtes til Peder Marcussen på Agersbøl (Øster Snede Sogn).³ Herefter tilhørte kirken de skiftende ejere af Agersbøl, indtil den 1806 af Erik Chr. Grave Hoppe blev overdraget til sognets tiendeydere.⁴ Kirken er overgået til *selveje* formentlig i begyndelsen af 1900-tallet.

Tiendeforhold. Ligesom i nabosognene var kirkens del af korntienden i 15-1600-tallet forpagtet ud til bon-

derne selv (jf. Øster Snede s. 2031). Ordningen blev stadfæstet af kongen 1616⁵ og bekræftet igen 1650.⁶ Skibets tlofrum brugtes, før der i 1700-tallet blev indbygget hvælv, til magasin for tiendekornet (jf. s. 2130).

Kirkeregnskaberne, der er bevaret 1581-1670⁷ og 1676-86,⁸ nævner flere af præsterne i Grejs-Sindbjerg: hr. Laurits (Jørgensen) 1583, Niels (Nielsen) 1606, Knud (Christensen) 1637 og Bertel (Jensen) 1676.

Kancelliet pålagde 1634 stiftsovrigheden i Ribe at nedbryde to gamle, 'uskikkelige' taltre, der havde været brugt i katolsk tid (jf. s. 2161).⁹

Også Sindbjerg Sogn led stærkt som følge af *Svenskekrigene*. Under Torstenssonfejden fik kirken 1643 ingen korntiende 'formedelst de svenske krigsfolks ankomst her i landet' og det følgende år heller ingen kvægtiende eller jordskyld. 1645 havde fjenderne ødelagt kirkegulvet og et vindue og stjålet fire store hængsler fra kirkegårdsporten. 1657-60 betaltes hverken korn- eller kvægtiende, 'imedens krigsfolket var her i landet'.⁷ Alterstagerne er ifølge indskrift skænket 1659, 'efter at polakkerne haver bortrovret de forrige' (jf. s. 2164), og så sent som i 1666 blev polakkerne beskyldt for at have nedbrudt kalk og sten af tårnet (s. 2126).

Ejerne af Låge Hovedgård har efterladt sig adskillige levn. En klokke (†nr. 3), fra 1584 (eller 1589), nævner Jørgen Juul (stjerne-Juul, †1595). Jørgen Juul til Agersbøl (Iilje-Juul, †1670) lod straks efter overtagelsen af Låge 1646 opsætte t'erskabsstole med hans og hustruen Ellen Arenfeldts våbener, der det følgende år også prydede prædikestolen; han skænkede også alter-sølv og -stager. I en gravkrypt under koret var bisat

Jens Jørgensen Jelling, 'proprietær' til Låge (†1679, jf. mindetavle nr. 1), og et t'gravkapel fra o. 1762 i kirkens vestende var indrettet af Søren Laursen Fogh.

Mønter. Under installering af nyt varmeanlæg 1965 fremkom i kirkegulvet tre danske mønter; én middelalderlig, fundet i koret, var slået under Erik Klipping.¹⁰

†*Helligkilde*. Ifølge sognepræst Knud Kristensen 1638 blev en brønd, kaldet Vor Frue kilde, 'østen og sønden for Sindbjerg kirkegårdsмур', endnu holdt ved magt.¹¹

Kirken ligger frit på markerne mellem sognets fem landsbyer: Lindved, Ulkær, Holtum, Sindbjerglund og Vester Ørum. Tæt forbi kirken, hvis tårn syner viden om, løber hovedvejen mellem Vejle og Viborg, der 2013 er udbygget med en motorvej. Afstanden til kirken kunne i ældre tid være besværlig og nødvendiggjorde tillige en stald til kirkegængernes heste. Efter oprettelsen af en skole ved kirken 1741 (jf. ndf.) blev børnene i Vester Ørum om vinteren undervist hjemme på grund af 'vejenes vanskelighed'.¹²

Kirkegården (fig. 2 og 3) har bevaret sine gamle skel. Den hegnes til alle sider af *kampestensdiger*, hvoraf det østre afsnit af norddiget i begyndelsen af 1900-tallet er omdannet til en cementafdækket kløvstensmur. De dobbelte diger, der senest er omsat 1973, indeholder mange store, ukløvede

Fig. 2. Matrikelkort over Sindbjerglunds jorder. 1:10.000. Opmålt af L. Bie 1782-83 og kopieret af I. C. Lund 1811. Tegnet af Merete Rude 2013. – *Cadastral map of Sindbjerglund's lands.*

Fig. 3. Luftfoto af kirken set fra sydøst. Sylvest Jensens Luftfoto 1947. KglBibl. – *Aerial photo of the church seen from the south east.*

sten og når navnlig i vest en betydelig bredde. En køreport midt i vestre dige, vel på den gamle \ddagger ports plads (se ndf.), lukkes af træfløje fra 1988. En køreport østligt i norddiget, der leder ind fra parkeringspladsen, har tilsvarende fløje, men er her ophængt mellem groft tilhuggede piller af granit, som er kronet af kugler og svarer til de ældre indgange i Grejs (fra 1828). To fodgængerlåger, i nord og syd nær de vestre hjørner, lukkes af nyere jerngitterfløje.

\ddagger Indgange. I 15-1600-tallet var der ifølge regnskaberne en køreport med en låge i vestdiget samt to fodgængerlåger, henholdsvis i nord og i syd. De murede og teglhængte indgange blev i tidens sprog betegnet som 'stetter' eller 'riste', idet de i bunden var forsynet med smedede riste, som skulle holde dyrene ude. Jesper Murmand reparerede 1625 'porten og alle tre stetter', og der indkøbtes 9 'stob' skibstjære til at tjære portfløje

og låger med. 1650 murede Christen Murermeister i Vejle 'selvsyvende' en ny stette i vest og reparerede de øvrige med mursten og tagsten. En \ddagger lås til porten blev anskaffet 1583 (jf. skoleholderens hverv som dørvogter ndf.).¹³ Ved fornyelse af de tre \ddagger riste 1679 indkøbtes jern og træ til pæle og drejelige 'svingler til at sætte for stetterne'.⁸

Beplantning. Hestekastanjer i vest inden for diget og egetræer til de øvrige sider uden for digerne har i 1990'erne afløst en massiv krans af kastanjer, der var plantet o. 1870-80 og omgav hele kirkegården (jf. fig. 3). Kirkegården blev 1828 betegnet som en af de smukkeste i amtet med en allé af linde- og elmetræer.¹⁴

Ferdinand Richardts tegning (fig. 5), dateret 3. aug. 1867, viser den græsklædte kirkegård, før den blev udstykket i faste parceller. Græsset, der formodentlig har været slået til pinse, er igen langt. Spredt ses støbejernskors og enkelte rejste

monumenter, tuerne over et par nykastede grave og et enkelt familiegravsted indhegnet af et støbejernsgitter.

†*Klokkestabler.* Efter nedskæringen af tårnet var der 1730 opsat et 'klokkeværk af egetømmer' på kirkegården.¹⁵ Klokken hang senere i en tårnrytter over kirkens vestgavl (jf. s. 2126), men flyttedes herfra igen til en fritstående klokkestabel, 1854 omtalt som 'klokkestol', 1867 som 'klokkehus'.¹⁶ Den store, tømrede og tjærede stabel ses på tegningen 1867 (fig. 5) lidt øst for koret. Konstruktionen var støttet af mange skrånede, og klokken hang under et lille pyramidetag dækket med brædder. Stablen må være nedtaget efter opførelsen af det nuværende tårn 1885.

Bygninger omkring kirkegården. En lav længe i vest, af røde sten, indeholder *ligkapel* og *mandskabsrum* og er opført 1989 efter tegning af arkitekt T. Schmidt, Hedensted. Bygningen afløste et mindre tårnkapel fra 1927 ud for kirkegårdens nordøstre hjørne (jf. fig. 3).

En tidligere *kirkestald* (fig. 3 og 4) nordvest for kirkegården, i daglig tale kaldet 'hestestalden', kan være opført o. 1875. Den lave, brede bygning, der er af røde mursten og tækket med cementtagsten, måler 12,6×8,4 m svarende til en længde på 20 danske alen. I hver langsideside er der fire små

staldvinduer af støbejern; porten er anbragt i østgavlen ud mod vejen. Indvendig er alt af fyrretræ. I siderne er indrettet otte plus otte båse, støttet af skrånede stolper og med tømrede krybber langs væggen. Det åbne rum, der har jordgulv og dækkes af et simpelt træloft, benyttes nu som graverens depot. Jf. den ombyggede kirkestald i Øster Nykirke og ældre tårnkirkestalde i bl.a. Løsning (s. 1733).

Sognets første tårnskole lå fra 1676 vest for kirkegården på et jordstykke, der tilhørte kirken.¹⁷ Skolen har muligvis kun fungeret en kortere tid, og 'kirkehuset' var 1741 beboet af en Laurids Skrædder, da der dette år oprettedes en tårnrytterskole efter Christian VI's forordning. Det nye hus skulle efter fundatsen være af bindingsværk med stråtag og indrettet med borde og bænke, så ungdommen kunne have en 'bekvem skolestue'. Herudover skulle der være plads til skoleholderen og hans familie og til deres husdyr. Læreren havde ret til at dyrke den omgivende kirkejord og modtog som løn tillige en del af den havre (tiendekorn), 'som af gammel tid er givet af sognet', mod at han ringede med klokken morgen og aften og åbnede og lukkede kirkelåger og -døre.¹⁸ Skolens tre små længer ses på matrikelkortet 1782-83 (fig. 2).

Fig. 4. Tidligere kirkestald set fra sydøst (s. 2120). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – Former church stable seen from the south east.

Fig. 5. Kirken set fra sydøst med \dagger klokketabel (s. 2120). Blyantstegning af Ferdinand Richardt 1867. – *The church seen from the south east with \dagger bell frame.*

BYGNING

Oversigt. Kirken er en romansk frådstensbygning, der sandsynligvis er opført o. 1150, muligvis lidt tidligere. Den består af kor og skib, ved hvis vestende der 1885 er rejst et højt, nygotisk tårn (arkitekt Ludvig A. Petersen). Tårnet erstattede et senmiddelalderligt \dagger tårn, hvoraf dog kun underdelen var tilbage, dækket af et tag fælles med skibet. 1885 nedbrød man tillige et senmiddelalderligt \dagger våbenhus ved kirkens sydside. I koret blev træloftet afløst af et hvælv o. 1500, mens skibet beholdt sit træloft, der tjente som kornmagasin, indtil midten af 1700-tallet. *Orienteringen* afviger knap 10 grader mod syd.

Frådstenskirken er opført på et langstrakt bakkedrag, hvis højeste punkt findes under skibets vestre del. Den middelstore bygning er velbevaret, men kun få oprindelige detaljer er i behold; korbuen er omdannet og begge døre lukkede. *Grundplanen* er afsat med rette vinkler, og springet mellem kor og skib udgør ca. 90 cm eller lidt mindre end murtykkelsen. Koret, hvis mure er

tyndere end skibets, er indvendig aflangt og har i hver langside haft to vinduer.

Materialer og teknik. Frådstensmurene er rejst over to skifter veltildannede *granitkvadre*, der hver er ca. 55 cm høj (svarende til i alt 4 fod). De hvidtede kvadre hviler direkte på fundamentet, som er synligt under skibets sydøstre hjørne. Kvadrene er på opmålingen 1884 (fig. 12) kun summarisk gengivet og med for brede fuger. Flere af stenene når en betydelig længde, en kvader i korets sydside måler således 55×250 cm.

J. Magnus-Petersen, der besøgte kirken 1875, opfattede kvadrene som nyere og sekundært indsatte.¹⁹ Dette kan dog ikke være tilfældet, og hans opfattelse modsiges af det forhold, at kvadrene ikke dækker den sløjfede \dagger norddør, hvis åbning er tilmuret med marksten. Fr. Uldall, derimod, var 1903 ikke i tvivl om, at granitbæltet var oprindeligt: 'frådstensmuren (hviler) på en fod af to skifter store, hugne granitkvadre, der står i flugt med den øvrige mur'. Også murene i frådstens-

• SINDBJERG KIRKE •
Opmåling

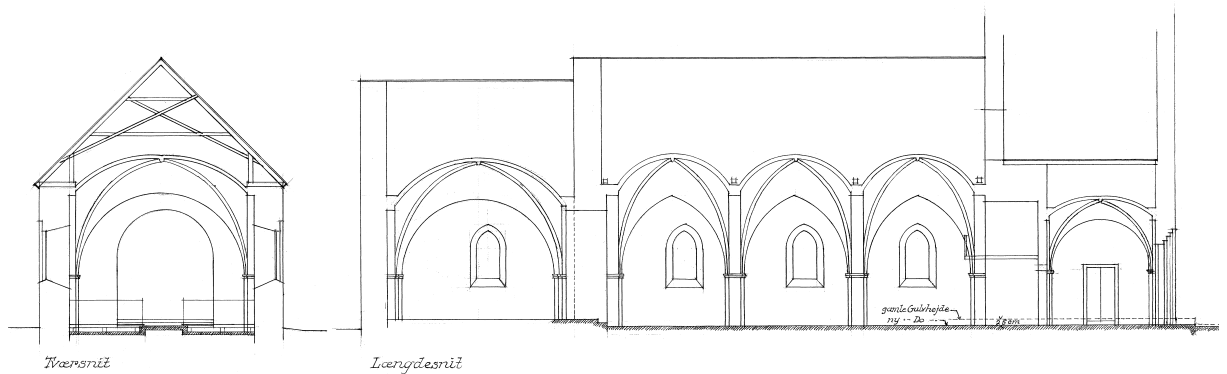

Fig. 6. Tværsnit gennem skibet set mod øst og længdesnit af kirken set mod syd. 1:300. Opmåling med forslag til sænkning af gulvniveau, tegnet af Viggo Norn 1951. Horsens Museum. Gavlspidser og korhvelvets kragbånd er ukorrekt gengivet. – Cross-section through the nave looking east and longitudinal section of church looking south. Scale drawing with proposal for lowering of floor. Gable points and corbelling of chancel vault incorrectly rendered.

kirken i Skjold (s. 1463) er nederst af granit, men dér hviler kvadrene på en skråkantsokkel.

Frådstensmurværket er kun tilgængeligt i den aftrappede inderside af korets *gavlspids*, hvor frådstenene er i små og mellemstore formater. Et bælte er muret i sildebensmønster, og bag bindbjælken er der – som så ofte – brugt marksten formentlig for at forhindre fugtskader på tømmeret. I skibets næsten nedbrudte, østre (†) *gavlspids* ses yderst i siderne partier af frådsten, der

her optræder som egentlige blokke. Murkernen, der er blottet i bunden af et vindueshul i skibets nordside (jf. fig. 9), består som vanligt af små og håndstore marksten i kalkmørtel.

Vinduerne er disponeret med fem åbninger i koret og kun to i hver af skibets langsider. De to vinduer i korets nordside, der blev tilmuret i forbindelse med hvælvslagningen, er genåbnet 1929 i den indre halvdel og fremtræder nu i deres oprindelige skikkelse og med romanske kalkmale-

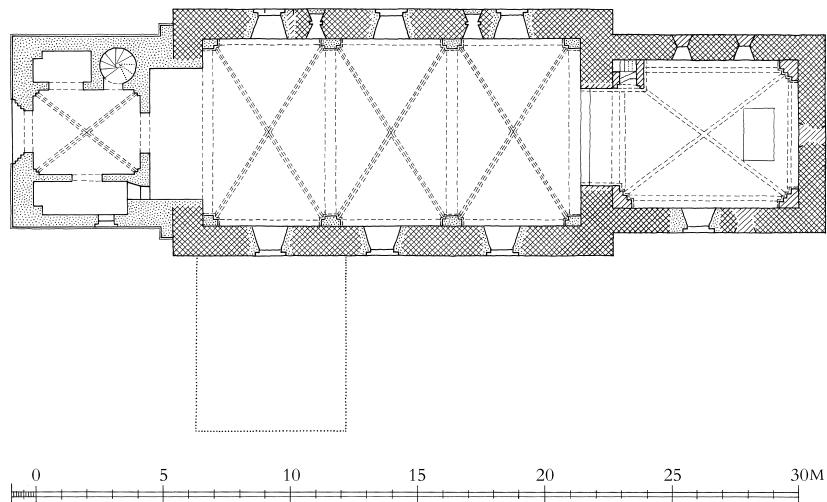

Fig. 7. Grundplan. 1:300. Målt af Viggo Norn 1951, suppleret af Niels Jørgen Poulsen og tegnet af Merete Rude 2015. – Ground plan.

rier i smigene (jf. fig. 14 og 18).²⁰ De nedre smige, sålbænkene, er dog nye, idet bunden af vinduerne var ødelagt i forbindelse med lukningen; i lysningen er 'falsen' efter \dagger trærammerne muret til (jf. ndf.).²¹ De rundbuede vinduer måler 160×85 cm i flugt med væggen; udvendig har de været ca. 80 cm brede. Det tilmurede \dagger vindue i østgavlen synes at have haft samme størrelse. Af de to \dagger vinduer i korets sydmur spores det østre i ydersiden.

I skibet har nordsidens to (\dagger)vinduer stået åbne indtil midten af 1700-tallet, idet de i ydersiden er lukket med de samme mursten, som er brugt i skibets hvælv. Indvendig står vinduernes øvre halvdel åbne over hvælvene (fig. 9). Også de er 85 cm brede, mens den udvendige bredde har været ca. 75 cm. Smigene har mange lag hvidtekalk.

Af en romansk \star vinduesramme (fig. 8-10), der blev udtaget af den østre åbning i skibets nordside 2014, var bevaret den østre, lodrette karm. Den spejkløvede egeplanke viser, at vinduesrammen, der var indsat i murlivet før vinduets opmuring, har været dannet af fire stykker træ med bladede og dyvlede samlinger; den rundbuede lysning har målt ca. 120×45 cm. De to vandrette stykker, hvoraf det øvre har omfattet rundingen, har efter aftryk i murlivet at dømme raget lidt ind i murlivet som en forankring. Plankens tykkelse ved den retkantede lysning er 5,2 cm, og på indersiden er den forsynet med en lille glasfals, 15×15 mm. Rammen har på indersiden tillige udstemninger til to vandrette sprosser, ca. 5 cm brede, som sammen med en lodret sprosse (sml. rekonstruktion) har opdelt vinduet i seks felter. Søm (og sømhuller) på den vejrbidte yderside, til fastgørelse af rudernes blykant, er kommet til i flere omgange og bekræfter, at vinduet har været i brug, også længe efter at træsprosserne var gået til. En dendrokronologisk analyse viser, at vinduesrammen er tildannet af træ, som sandsynligvis er fældet o. 1150, muligvis lidt tidligere (se dendrokronologisk undersøgelse s. 2130). Rammen opbevares i Nationalmuseet (inv.nr. D116/2015).

Vinduesrammen svarer i konstruktion omtrent til \dagger rammer i Ørum (s. 1187 med fig. 7-8) og Vindelev (s. 2244 med fig. 6) samt to \star rammer fra Tamdrup Kirke (DK Århus 5077-78), hvor lysningen dog kun har været opdelt i fire felter.

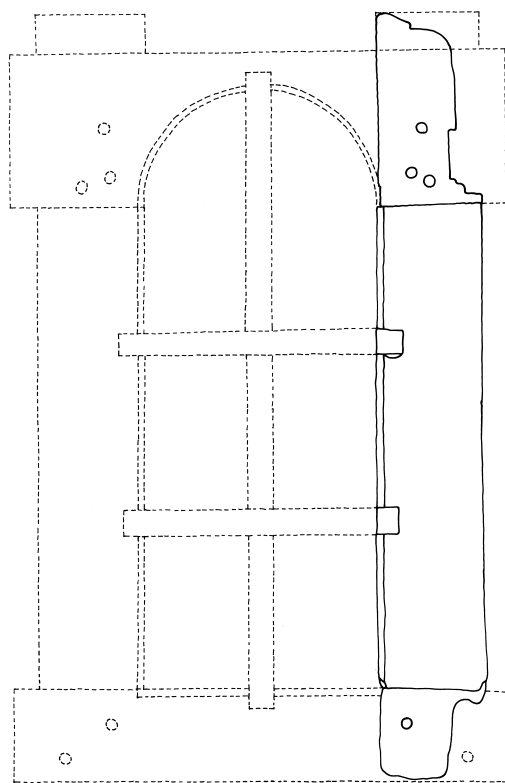

Fig. 8. Romansk \star vinduesramme. 1:15. Opmåling og rekonstruktion ved Niels Jørgen Poulsen, tegnet af Merete Rude 2015 (s. 2123, jf. fig. 9-10). – *Romanesque \star window frame. Scale drawing and reconstruction by Niels Jørgen Poulsen.*

I korets to vinduer (jf. ovf.) sås ved genåbningen 1929 endnu dele af \dagger vinduesrammerne, hvori der havde siddet \dagger glasmalerier (jf. s. 2130). Træet var ifølge Egmont Lind i 'en meget frønnet forfatning' og smuldrede ved selv forsigtig berøring. Dog lykkedes det at 'stive dem af' og anbringe rammerne på deres oprindelige plads, før 'falsene' blev muret til.²⁰

De to tilmurede \dagger døre, hvis øvre afslutning ikke kendes, har siddet lige over for hinanden vestligt i skibets langmure. Den nordre, der som nævnt er lukket med kampesten, er formodentlig sløjfet på et relativt tidligt tidspunkt, den søndre var i brug indtil våbenhusets nedbrydning 1885 (jf. grundplanerne fig. 11-12). De smalle åbninger bryder nederst de to kvaderskifter; de øvre partier er ødelagt af nye vinduer.

Indre. Korbuen er udvidet og ommuret i forbindelse med hvælvslagningen i koret o. 1500 (se ndf.). Skibet beholdt sit gamle †*bjælkeloft* indtil formentlig midten af 1700-tallet. Det nævnes 1616, da Jens Snedker i Holtum sammen med en svend lagde nyt 'fyrretræsloft i kirken', og 1669, da der i Horsens indkøbtes to tylder brædder 'til kirkeloftet'.⁷ Det bestod ved et syn 1734 af 16 fag, og synsmændene fandt da, at loftet burde 'omlægges og forbedres'.¹⁵

Arkitektur og datering. Den anonyme frådstensbygning er uden dekorative detaljer; der er ingen sokkel eller facadeblændinger, og såvel korbuen som dørene er omdannet. Kun kvaderstensbeklædningen nederst i facaderne skiller den ud fra egnens øvrige romanske frådstenskirker. Kirken er sandsynligvis opført o. 1150, muligvis lidt tidligere (jf. dendrokronologisk undersøgelse af *vinduesramme, s. 2130). Den kan dermed have stået færdig nogen tid inden udsmykningen med kalkmalerier og opsætningen af et *gyldent alter (jf. s. 2130, 2141).

Ændringer og †tilføjelser. Korets hvælv må som nævnt være indbygget o. 1500 (jf. kalkmalerier nr. 2), mens hvælvene i skibet som nævnt først er kommet til ved midten af 1700-tallet. De to tilbygninger, †våbenhus i syd og †tårn i vest, begge nedrevet 1885, var senmiddelalderlige.

Korets *krydshvælv* hviler på faldede hjørnepiller med afrundede, rødkalkede kragbånd og på spidse, faldede skjoldbuer af halvanden sten. Ribberne er af halve sten begyndende som kvarte.

Samtidig med hvælvet er en muret *trappe* til loftet i korets nordvestre hjørne, hvor den gør det ud for hvælvpille (jf. fig. 57). Det lille trappehus, 115×112 cm, smykkes på østsiden af et kragbånd i niveau med båndene – i de øvrige piller og på sydsiden af et bånd, der flugter med korbuens lidt højere siddende kragbånd. En fladbuet, falset dør i syd leder ind til trappen, der uden at gribe ind i frådstensmurværket drejer højre om i det snævre, retkantede rum. Skakten får lys gennem to små glugger. På loftet fortsætter trappetrinene som trædetrin (hele, kantstillede sten) over hvælvets nordvestre ribbe. De tre øvrige overribber (løbere på fladen) har tilsvarende trin.

Loftstrapper i skibene i Nebsager (s. 1099), Ølsted (s. 1695) og Øster Snede (s. 2047) svarer så nøje til Sindbjergs, at vi må tro, at det er samme murermester, der har bygget hvælvene og trapperne i de nævnte kirker. Trappens placering i koret i Sindbjerg skyldes formentlig, at den primært skulle give adgang til †kornmagasinet på loftet over skibet (jf. s. 2130).

Den brede, runde *korbu*e er af tegl og udvidet i forbindelse med hvælvslagningen i koret. Af hensyn til trappen er åbningen rykket lidt sydover i forhold til kirkerummets midterakse. Skibets østre (†)*gavlspids* er gennembrudt og det meste nedtaget i forbindelse med disse ændringer. Mod skibet er muret en lav skærmmur, der synes at bære spor af færdsel mellem den murede trappe i koret og skibets loft.

Fig. 9. Romansk (†)vindue, det østre i skibets nordside, set fra loftsrummet. I lysningen ses den østre side af *vinduesrammen (s. 2123, jf. fig. 8 og 10). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Romanesque (†)window, the eastern one in the north side of the nave, seen from the loft. In the opening the eastern side of the *window frame can be seen.*

Fig. 10a-c. Romansk *vinduesramme (s. 2123, jf. fig. 8-9). a. Yderside. b. Lysningen med glasfals. c. Inderside. Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Romanesque *window frame. a. Outside. b. Opening with bevelling for glass. c. Inside.*

Hvælvene i skibet, der først er kommet til i årene efter 1734, hviler på falsede piller med forkrøpede kragbånd af to afrundede skifter. De runde gjordbuer og skjoldbuerne i øst og vest er af to sten, de spidse buer langs sidevæggene af én sten. Ribberne, af halve sten, er tredelt profilerede og kapperne kun svagt indskårne. Murstenene måler 25-26×12,5-13×6-6,5 cm.

Hvælv fra baroktiden forekommer kun sjældent på egnen, hvor normen er senmiddelalderlige hvælv eller trælofter. Sammenholdt med de ottedelte hvælv, som bygmester Nicolaus Hinrich

Rieman 1733 lod indbygge i Nørup Kirke og 1742 i Bredsten Kirke (Tørrild Hrd.), er hvælvene i Sindbjerg forholdsvis enkle. Ved ombygningen af Kolding Skt. Nikolaj Kirke i 1750'erne blev rummet dækket af grathvælv (s. 634).²² Hvælvene i Sindbjerg er formentlig muret ved midten af 1700-tallet og i hvert fald inden 1825, da kirken fremhævedes for sine 'lyse hvælvinger'.²³

† *Våbenhuset* ved skibets sydside, nedrevet 1885, betegnedes tillige med det gamle udtryk skriftehus (jysk: 'skrøvs').²⁴ Den lave tilbygning havde en rundbuet og falset dør i syd (jf. fig. 11-12).

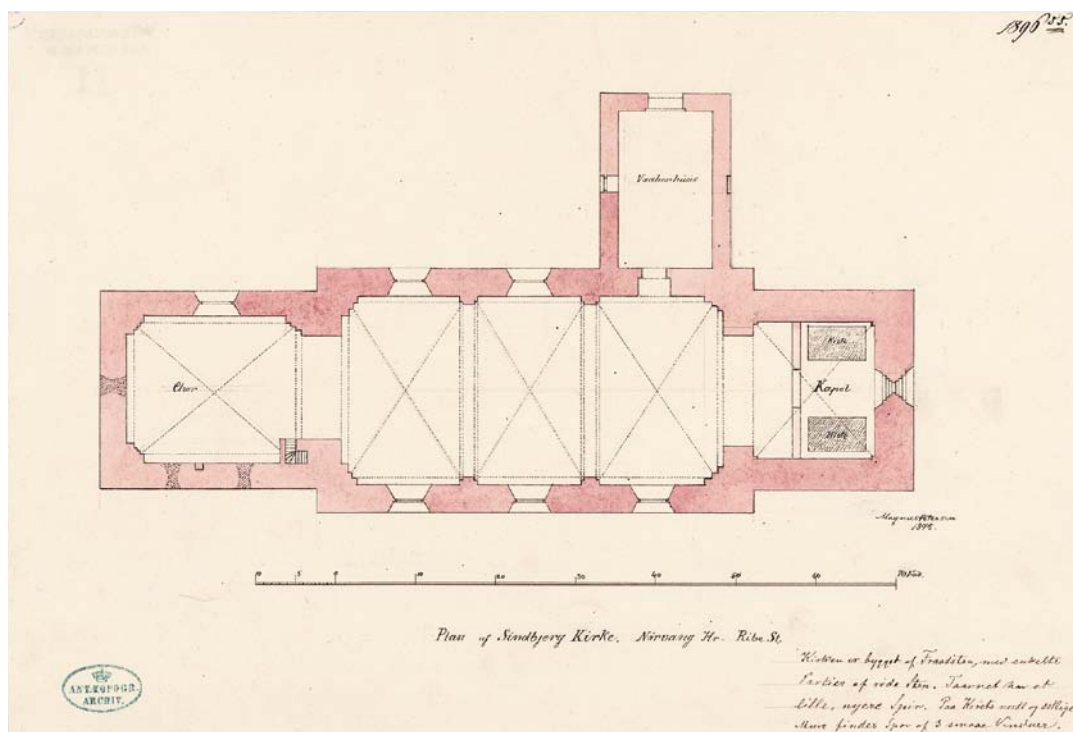

Fig. 11. Grundplan. 1:300. Målt og tegnet af J. Magnus Petersen 1875. Syd opad. – Ground plan.

Rummet var dækket af et bjælkeloft og fik lys gennem små falsede vinduer i sidemurene; inden nedbrydningen var det vestre vindue tilmuret og det østre udvidet ved indsættelse af en støbejernsramme. I gavlspidsen over døren havde der tidligere (1627) været et vindue, der gav lys til våbenhusets loft. En muret \dagger bænk langs østvæggen stødte i syd op til en \dagger kalkbænk. Huset var oprindeligt tækket med bly, som i 1700-tallet afløstes af tagsten. En blytækker oplagde 1636 syv nye tavler til erstatning for gamle, der var stjålet sommeren forinden.⁷ 1679 betaltes for nye \dagger låse til såvel våbenhusdøren som til døren ind til kirken.⁸

Af det senmiddelalderlige \dagger tårn ved skibets vestende var ved nedbrydningen 1885 kun *underdelen* tilbage, dækket af et tag, som flugtede med skibets (jf. fig. 5 og 12). Opmålingerne viser, at tårnet har været en smule bredere end det nuværende. Det hvælvede tårnrum, der o. 1762 var indrettet til \dagger gravkapel (jf. s. 2175), var forbundet med skibet ved en bred bue og fik lys gennem et vindue i vest. Om de øvre etager, der var nedtaget formentlig i begyndelsen af 1700-tallet (se

ndf.), tør vi kun sige, at tårnet har haft sadeltag med gavle i øst og vest.¹³ Der var adgang via en tømret \dagger fritrappel, der formentlig har ført op til en dør i mellemstokværkets nordside.²⁵

1647 blev en egebjælke, 14 alen lang, indlagt tværs over 'det revnede tårn', og 1666 ryddede man sten og kalk, 'som polakkerne havde nedbrudt af tårnet'. Klokkeren hang fremdeles i tårnet 1683, og større arbejder blev udført efter en storm 1685; men herefter tier kilderne, indtil det 1730 oplyses, at der (nu) var opsat et 'klokkeværk' på kirkegården (jf. \dagger klokkestabler). Meget tyder på, at tårnets overdel var nedtaget kort tid forinden.²⁶ Med sit reducerede kirketårn delte Søndbjerg skæbne med mange andre sogne på Vejleegnen heriblandt Grejs (s. 2094).²⁷

En tømret \dagger tagrytter (jf. fig. 5 og 12) over tårnunderdelens vestgavl var opsat i løbet af 1700-tallet. 1816 blev 'spiret, hvori klokken hænger', helt fornyet, og igen 1827 var klokken taget ned og 'træværket' under reparation.¹⁴ Tagrytteren blev bevaret, efter at klokken var flyttet til en \dagger stabel på kirkegården (jf. s. 2120). Tegningerne viser den

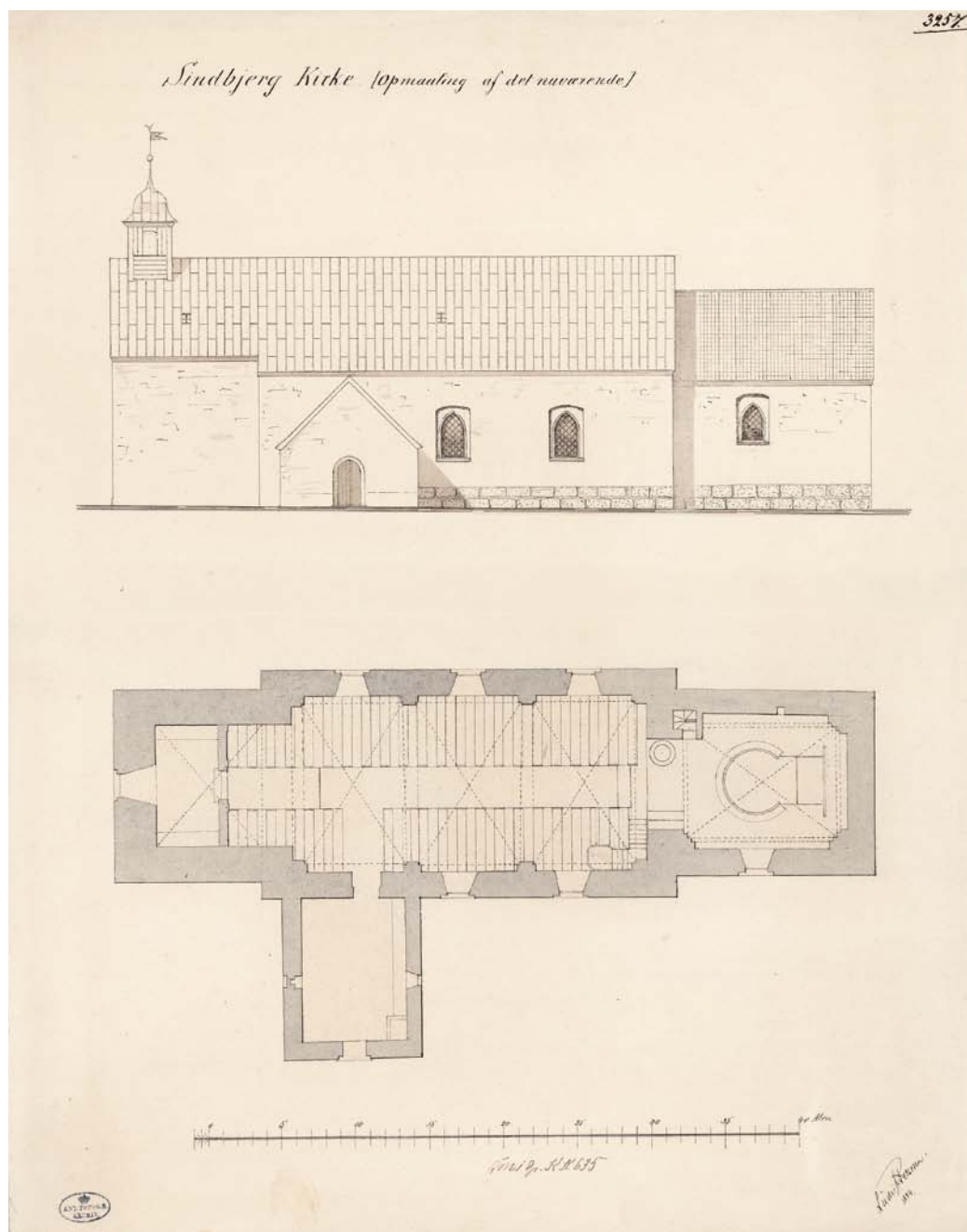

Fig. 12. Grundplan og opstalt af kirkens sydside før nedrivningen af \dagger våbenhus og \dagger tårnunderdel (s. 2125 f.). Målt og tegnet af Ludvig A. Petersen 1884. – Ground plan and elevation of south side of church before demolition of the \dagger porch and the \dagger tower.

firesidede rytter med gesims og blytækket pyramidetag med svungne sider og \dagger vindfløj.²⁸

Det nye *tårn* er opført »1885« (årstal over døren og på *vindfløjen*) under ledelse af arkitekt

Ludvig A. Petersen, Vejle, der 1884 foretog en opmåling af kirken, som indsendtes til ministeriet (fig. 12).²⁹ Tårnet, der er af røde mursten, er med spiret mere end 35 m højt og bygget i tidens

Fig. 13. Kirken set fra sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *The church seen from the south east.*

nygotiske stil med spidsbuede åbninger og gavlblændinger. Grundplanen er kvadratisk og tårnet i tre stokværk, hvoraf det øverste, hvor klokken hænger, er markeret i facaderne med vandrette

gesimsfriser. En spidsbuet og falset portal i vest leder ind til en hvælvet forhal, der tjener som våbenhus. Herfra fører en dør videre ind i kirken, mens andre døre leder ind til to smårum i sider-

ne, præsteværelse i syd (tidligere brugt til kirkegangskoner) og 'blomsterrum' i nord (indtil 1959 et privat ↑gravkapel med to ↑kister, se s. 2175), samt til en muret vindeltrappe, der giver adgang til orgel og mellemstokværk.

Det stejle, ottesidede og skiferdækkede *spir* løfter sig over de fire gavle og afsluttes over en kugle af en fløjstang, der ender i et kors.

Det ambitiøse tårn, der er tre gange så højt som skibet, er bygget, umiddelbart efter at de omgivende sogne alle havde fået nye kirker, tegnet af den unge arkitekt fra Randers, Tage Olivarius: Langskov 1880, Grejs 1882 og Uldum 1883. En tradition vil tilmed vide, at bygherrerne, sognets tiendejende gårdmænd, ønskede sig et tårn, hvortil der medgik lige så mange mursten som til hele hovedsognet Grejs' nye kirke.³⁰ Arkitekt Ludvig A. Petersen (1848-1935), der tog afgang fra Kunstakademiet et år før Olivarius og i disse år virkede som lærer og forstander for Teknisk Skole i Vejle,³¹ leverede 1885 tillige et forslag til et nyt, højt tårn ved Vejle Skt. Nikolaj Kirke. Dette blev efter en revision af tegningerne opført 1887-88 (jf. s. 108-09). Tårnet i Sindbjerg er ligesom det i Vejle inspireret af tyske tårne, der i disse år tjente som forbillede for danske arkitekter.³²

Bygningens *vedligeholdelse* i 15-1600-tallet afspejles i regnskaberne, der giver gode oplysninger om *håndværkere* og *materialer*. Villads Muremester fra Ribe, der havde specialiseret sig i større reparationer af tårne, arbejdede i Sindbjerg 1607 og igen 1618. Peder Muremester fra Tørring, der tidligere havde arbejdet i Fredericia, reparerede 1679 både ↑tårn, ↑våbenhus og kirkens sydside. Mursten blev 1583 købt i Vejle og på herregården Mindstrup (Hvejsel Sogn), 1593 i Bygholm, men ellers hentede stenene som oftest ved teglværket ('tegladen') i Alsted (Ø. Nykirke Sogn). Også kalk (til mørtel) kunne fås i Vejle, hvortil den blev fragtet fra kalkovnene ved Mariager Fjord. 1635 købte kirkeværgerne halvanden læst kalk af en skipper (en 'Mariagermand'), der lagde til ved Vindingland, hvorfra kalken blev transporteret i vogne.³³ 1610 og 1682 købtes kalk i Daubjerg. Egetømmer og 'krager' (stivere til byggestillads) blev hentet i Grejs Skov.¹³

Kirken fik i 1700-tallet ved indbygningen af hvælv i skibet en ny fremtræden med store uniformerede *vinduer* også i skibets nordside (jf. grundplan 1875, fig. 11). Åbningerne, der er placeret midt i hvert hvælvfag, ses på tegningen 1867 (fig. 5) som fladrundbuede åbninger med retkantede rammer af træ. Trævinduerne afløstes o. 1880¹⁶ – få år inden kirkens ombygning – af de nuværende, spidsbuede *støbejernsrammer* (jf. opstalt 1884, fig. 12).

Opførelsen af det nye, høje tårn 1885 gav kirken den skikkelse, den har i dag. Med nedrivningen af ↑våbenhuset ændredes også adgangsforholdene, idet indgangen – sådan som det allerede gjaldt for de nye kirker i Grejs, Uldum og Langskov – henlagdes til kirkens vestende. Også bygningens *indre* ændrede karakter i 1880'erne med de nævnte jernvinduer, ny gulvbelægning og stovværk, orgelpulpitur og en kakkellovn samt en kalkmalet ↑dekoration på hvælvbuer og -ribber (jf. fig. 23).

Istandsættelser og reparationer af bygningen er siden foretaget under ledelse af arkitekterne Viggo Norn 1951, Helge Andreassen 1965-66 og firmaet Birch & Svenning 1998 ff.

I *gulvene* ligger små ottekantede og kvadratiske 'mejerifliser', gule og sorte, fra o. 2000 over et gulv af beton fra 1952. Der er bræddegulv under bænkene. Ved gulvets fornyelse 1952 sænkedes niveauet i forhal og skib med ca. 28 cm, så gulvet herefter lå to, i dag tre trin lavere end i koret (jf. længdesnit fig. 6).³⁴ Ældre ↑trægulve under bænkene, der 1952 var angrebet af svamp, var lagt i forbindelse med stovværkets udskiftning i 1880'erne.¹⁶

Tagværker. Tømmeret over koret er af egetræ, som er fældet ca. 1411³⁵ og derfor skyldes en fornyelse. Tagkonstruktionen er sat om i forbindelse med hvælvslagningen, og spærfagene har nu kun ét hanebånd mod oprindelig to, der har haft bladede samlinger. Skibets 13 spærfag har dobbelt lag hanebånd med bladede samlinger på østsiden (stregnumre i syd og udstemmede mærker i nord). En del af de øvre hanebånd er flyttet, men tagværket som sådant synes ikke at være ombygget i forbindelse med hvælvslagningen i 1700-tallet. Spærskoene er de afsavede ender af

de gamle tloftsbjælker. Tagværkerne er o. 1998 stabiliseret med en tværforankring efter den såkaldte 'tovpolygonmetode' med udspændte barduner af stålwirer.

Tagbeklædning. Skibet har bevaret sit blytag, der 1967 er omstøbt af C. H. Michaelsen & Søn, Hvidbjerg. Koret fik igen blytag 1981, efter at det havde haft tegtag siden 1816, da også partier af skibet blev dækket med tagsten på grund af mangel på nyt bly.³⁶ Spiret er som nævnt tækket med skifer. – Blytækker Jakob Olufsen fra Rye omlagde 1611 blyet på det gamle tårns nordside, og Iver og Mads Blytækker, begge fra 'Tranbjerg i Borum Sogn', 1612 blyet på kirken og 1613 på tårnets sydside.⁷

Opvarmning. Et centralvarmeanlæg, der blev indlagt 1965–66, afløste en kalorifer fra o. 1912.³⁴ Kirken har kunnet opvarmes siden 1884, da der blev opstillet en tjakkelovn.¹⁶ Der er indlagt elektricitet 1925.

Dendrokronologiske undersøgelser. 1) 2015 af en vindowsramme fra skibet (jf. s. 2123) fik som resultat, at træet, hvoraf rammen var udført, var fældet efter ca. 1127.³⁷ Der var bevaret 94 årringe af kerneved, hvoraf den yngste var dannet 1107. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved (ca. 20 år) samt et ukendt antal årringe af kerneved må fældningstidspunktet sandsynligvis ligge o. 1150, muligvis lidt tidligere.

2) 2015 af tagværket over koret viste, at tømmeret var fældet ca. 1411.³⁵ Af fire boreprøver, udtaget af to spær i syd og to i nord, havde én (7. spær fra øst i nordsiden) bevaret splintved.

†*Kornmagasin.* Skibets loftsrum blev før indbygningen af hvælv brugt til opbevaring af tiendekornet, der gennem en lem i loftet blev hejst op ved hjælp af et hejseværk, en såkaldt tvinde.³⁸ Kirkevægerne betalte 1632 for et 'nyt reb af ren hamp til at opvinde kirkens korn med', og 1655 indkøbtes '28 alen reb til at vinde korn op med'.⁷ Adgangen til loftet må som nævnt være foregået via den murede trappe i korets nordvesthjørne.

†*Glasmalerier,* middelalderlige. I de to romanske vinduer i korets nordside fandtes ved genåbningen 1929 mellem murbrokkerne enkelte små glasskår, som bar 'tydelige spor af dekoration'.²⁰

KALKMALERIER

Over hvælvene i kor og skib findes der malerirester både fra romansk og gotisk tid, som aldrig er overkalket. 1913 oplyses det, at kirken havde haft 'mange kalkmalerier', men at de ved undersøgelse (1885) havde vist sig at være 'ganske værdiløse'.⁴ Denne 'undersøgelse' har omfattet og skadet alle de malerier, der siden er fremdraget i kirken.

1928 afdækkede Eigil Rothe og Egmont Lind romanske malerier fra o. 1175–1200 på korets nordvæg, hvor der før havde hængt en mindetavle, og restaurerede dem 1930. 1953 betegnedes maleriets tilstand som meget dårlig, og 1956 foretog Lind derfor en genrestaurering.

Under arbejdet opdagede han på det tilstødende korhvælv gotiske kalkmalerier fra o. 1500 og foretog en delvis fremdragnet. En finafdækning og restaurering fandt sted 1970, og 1999 blev den romanske udsmykning atter konserveret og teknisk undersøgt ved Peder Bøllingtoft. Han søgte herved at bibeholde tilstanden, som den var 1930, uden at fjerne Linds (beskedne) overmalinger og retoucher.

1) (Fig. 14–18), o. 1175–1200, omfattende korets nordvæg og vinduer samt spredte rester på korets og skibets overvægge (Nørlund-Lind, *Kalkmalerier* 144–48, 294–95).

Det store billedfelt mellem korets nordvinduer (fig. 15), 140×195 cm, tilhører den øvre af to friser og viser efter al sandsynlighed Jesus og kvinden, der blev grebet i hor, og som han redder fra stening (Joh. 8,1–11). De skriftkloge og fari-sæerne (fig. 16, 63), den forreste (ypperstepræsten?) med særlig prægtig dragt og kongekrone, har sten i hænderne og kommer ind fra højre med kvinden, som sidder lille og halvt sidevendt forneden i midten iført hovedlin og en mønstret kjole (noget suppleret).³⁹ Til venstre står Jesus lænet fremover, nu meget udvisket,⁴⁰ og skriver med en pind på et nu tomt skriftbånd, der bugter sig foran kvinden, og som må have rummet hans ord: »Den af jer, som er uden synd, skal kaste den første sten«. Bag Jesus er der rester af en gruppe

Fig. 14. Korets indre set mod nordøst. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Interior of chancel looking north east.*

Fig. 15. Jesus og kvinden, der er grebet i hor, kalkmaleri fra o. 1175-1200 på korets nordvæg (s. 2130). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Jesus and the woman taken in adultery. Wall painting from c. 1175-1200 on the north wall of the chancel.*

på i alt seks jøder med samme karakteristiske jødehatte som farisæerne (fig. 17).

Meget taler for, at Jesus, der bærer stor korsglorie (fig. 17), har været fremstillet i bevægelse og måske med krydsede ben. Hans nogenlunde kendelige hoved er vist i halvprofil, og det samme gælder alle billedets andre hoveder. Af gruppen bag Jesus (fig. 17) er den forreste ung og skæggløs, med kort lokket hår. De skriftekloge og farisæerne er bedst bevarede, efter hovederne at dømme både yngre og ældre med fyldigt hår og skæg (fig. 16, 63). De står, næsten affekteret, med udstrakte ben og vrister. Deres dragter er rigt mønstrede med bræmmer både i halsen, om handleddene og forneden, til dels åbenbart besat med ædelstene. Selv skoene er fint broderede, og læggene er om-

viklede med mønstrede bånd. På en velbevaret hvid kjortel ses blærefolder (eller 'våde folder'), der klæber til kroppen og danner en figur som en buet spids oval imod maven.

Den forreste, 'ypperstepræsten', har fuldskæg og kort stridt hår og bærer en lav krone med fire spir. Han holder en sten i sin venstre hånd, mens den højre er rakt frem over kvindens hoved. Den er kun delvis bevaret men har snarest gjort en

Fig. 16. Farisæerne og de skriftekloge med kvinden, som er grebet i hor, udsnit af kalkmaleri fra o. 1175-1200 på korets nordvæg (s. 2130-32, jf. fig. 63). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *The Pharisees and scribes with the woman taken in adultery. Detail of wall painting from c. 1175-1200 on the north wall of the chancel.*

Fig. 17. Hovederne af Jesus og bagvedstående jøder, udsnit af kalkmaleri på korets nordvæg (s. 2132, jf. fig. 15). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Heads of Jesus and Jews standing behind Him. Detail of wall painting on the north wall of the chancel.*

talende gestus. Hans figur danner et stort klokkeformet omrids, der domineres af en kappe med et prægtigt mønster i form af to koncentriske cirkler, som rummer små skrånede kors og har korsblade i sviklerne; mønstret er tilsyneladende aldrig ført helt ned til den nedre linning. Kappen ligger om kroppen som en skal, idet kraven krummer sig om hans nakke uden at røre den.

Som påpeget af Poul Nørlund, er der ikke holdepunkt i bibelteksten for nogen konge som ordfører for de skriftkloge og farisæerne, ligesom Johannesevangeliet lader Jesus skrive på jorden med sin finger. Om tolkningen kan der dog næppe være tvivl, idet Jesus ikke optræder i nogen anden relevant scene (sammen med en

konge), ligesom kvindens tilstedeværelse og stene i jødernes hænder må være bestemmende for forståelsen af optrinnet.⁴¹

Maleriet afsluttes foroven af en mæanderbort, der også kan konstateres over hvælvene, og forneden af uens brede striber og en frynsebort.

I de to flankerende vinduers smige er der malet et frodigt og slyngt rankeværk med bladduske af vekslende form (fig. 18), og af væggenes nedre og

Fig. 18. Korets vestre nordvindue med kalkmalet rankeværk fra o. 1175-1200 på smigene (s. 2134, jf. fig. 14). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Western north window of chancel with wall-painted vine ornament from c. 1175-1200 on the spandrels.*

vistnok lavere *†frise* fremkom 1928–29 en række arkader, der ifølge Nørlund rummede spor af apostle. Et fotografi (i NM) viser, delvis under det østlige vindue, det meste af et bueslag i to toner, hvorunder man ser siden og lidt af hovedet af en person med glorie.

På *skibets* overvæg i nord er der rester af en mænderbort som korets, og under den ses østligst glorien af en figur samt, bag den, lidt arkitektur. Endvidere har væggen to romanske vinduer, i det omfang de kan iagttages fra hvælvene, rester af rankeværk som korets. Mest ses i det østligste vindue (fig. 9).

Teknik. Malerierne er lagt på mager, mørk, brun og kun groft glittet puds, der er lagt direkte på frådstenen. En fortegning er skitseret med mørk rødbrun okker og udmærker sig ved, at man endog har skitseret ansigtstræk, hår og skæg; tegningen er flere steder ændret under arbejdet. Oven på pudsen er der lagt dækkende farvelag, hvorpå detaljerne er udført.

Farverne er rigt nuancerede specielt i dragterne.⁴² Bunden fremstår nu grå (på vinduessmige brun), men herover har der ligget en fin blå (azurit), der endnu anes, således mellem benene på gruppen af jøder til højre. Videre er benyttet hvidt, grønt (nu nærmest gråt), mønjerødt (nu sort) samt mørk og lys okker.⁴³

Om maleriernes *program* kan kun siges, at det må have omfattet hele kirken, og at det bevarede motiv, Jesus og kvinden der er grebet i hor, er yderst sjældent og her har fået en påfaldende fremtrædende placering.⁴¹ Det hører til en billedtradition (ud fra figurernes placering), som også omfatter et kalkmaleri fra begyndelsen af 800-tallet i Müstair i Schweiz og en mosaik i Monreale på Sicilien.⁴⁴

Værksted, stil og datering. Den omstændighed, at maleripudsen er lagt direkte på frådstensmuren, vil normalt tale for, at malerierne er udført i umiddelbar forlængelse af byggeriet, altså formentlig o. 1150. Flere forhold tyder imidlertid på, at de, som det beslægtede gyldne alter, er nogle årtier yngre. Det er nærliggende, at malerierne er udført i sammenhæng med alteret, der bl.a. benytter sig af tilsvarende bølgeranker som i vinduernes smige (fig. 33–34).

Malerierne tilhører en stor, især sydøstjysk gruppe, som Poul Nørlund daterede til årtierne o. 1200 og benævnte 'den yngre Jellinggruppe'. Han ville dermed foreslå, at dens værksted havde hørt hjemme ved en kongsgård i Jelling, der også skulle have leveret metalarbejder som kirkens gyldne alter (jf. s. 2155).⁴⁵ Henføringen til et kunstmiljø i Jelling er ikke sandsynlig, bl.a. fordi der næppe fandtes nogen vigtig kongsgård på stedet endnu i 1100-tallet.⁴⁶ Men kalkmaleriernes fordeling i området mellem Ribe og Århus gør det stadig vanskeligt at vurdere, hvor det vigtige kunstmiljø kan have haft sit centrum (jf. s. 2155).

Vinduernes ranker (på brunrød bund) findes også i Stenderup (s. 1664 ff.), Skibet og Gadbjerg kirker (begge Tørrild Hrd.), og frynseborten optræder foruden i Skibet også i Højen (Jerlev Hrd.), Give og Skanderup kirker (*DK Århus* s. 2899). En forholdsvis lav nedre korfrise er et særtræk, der også ses i Ølsted (s. 1698 ff.), Mårslet,⁴⁷ Daugaard (s. 1915 ff.) og Højen Kirker – i Daugård som i Sindbjerg med indfattende arkader. En bevæget og livfuld figurtegnning, som er typisk for kalkmalerigruppen med dens mange rytterfriser, kan også have kendetegnet den næsten udviskede Jesusskikkelse i Sindbjerg, der som nævnt ligefrem kan have haft krydsende ben som i Skibet og Højen.

Nørlund påpegede, at maleriet fortsatte traditionen fra det tidlige 1100-tals 'ældre Jellinggruppe' ved at opstille personer i figurgrupper (Tamdrup, *DK Århus* 5097 ff. og Jelling); hertil kunne føjes, at korset bryder Kristi glorie ganske på samme måde som i Tamdrup Kirkes korbue. Derimod fremhævede Nørlund som noget nyt den rige detaljering og raffinerede farvelægning samt frodigheden i vinduernes ranker. Han kunne endvidere pege på en parallel til den specielle måde, hvorpå kongen bærer sin kappe, i fremstillinger i den saksiske hertug Henrik Løves evangeliehåndskrift, der er udført i klostret Helmarshausen (dateret o. 1173–75, af nogle dog 1188). I det hele taget fandt Nørlund, at kalkmaleriets forbilleder stadig, som i første del af 1100-tallet, var hentet i saksisk kunst dog med islæt af engelske træk, der kunne være formidlet via Sachsen.⁴⁸ Sindbjergs udsmykning daterede han o. 1175 'eller århundredets slutning'.

Fig. 19. Dommedag, kalkmaleri fra o. 1500 i korhælvets østkappe (s. 2137, jf. fig. 14). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Judgement Day, wall painting from c. 1500 in the east severy of the chancel vault.*

1985 så Søren Kaspersen ligeledes maleriet i sammenhæng med Helmarshausen-skolen i bogmaleriet men mente, at de bedste paralleller fandtes i Sydtyskland og i Rhin-Maas-området.⁴⁹ Han oplyste ikke, hvilke af de sidste han sigtede til. Og indtil videre må Henrik Løves Evangelier stå som et særdeles godt sidestykke, der også kan tillægges betydning for dateringen.⁵⁰

2) (Fig. 14, 19–21), o. 1500, i korhælv, hvor man ser en stor fremstilling af Dommedag fordelt på alle fire kapper. I østkappen troner den tornekroneede Kristus på regnbuen (fig. 19), idet han løfter hænderne og fremviser naglegabene og såret i siden. Korset i hans glorie har form af store blade, og fra munden udgår nådens lilje og straffens sværd. Svarende hertil har to knækkende, latinske skriftbånd ved siderne åbenbart rummet de vanlige befalinger, imod nord: 'Kom I min Faders velsignede' og imod syd: 'Gå bort I fordømte til den evige ild'.⁵¹ Af båndet i nord

læses intet, mens man i syd vistnok skelner »... (mal)edicti...« (fordømte). Under regnbuen står de døde op af gravene, og i sviklerne ser man Skt. Peter og de frelste foran paradises borg (i nord) og helvedes udyrsgab med sjæle og djævl. Udyret har spidse tænder, hundeører, og langt nede på dets ene kind sidder et opmærksomt øje.

Nord- og sydkapperne rummer forbederne Maria (i nord) og Johannes Døberen. Maria knæler i halvprofil imod sønnen; hun er iklædt hovedklæde og en stærkt folderig kjole, der lægger sig ud over jordsmonnet. Johannes (fig. 21), hvis ansigt er udvisket, knæler tilsvarende og bærer som vanligt en kamelhårskappe. Endelig står i vestkappen en let smilende engel og omfavner med højre arm martersøjlen (fig. 20), mens den i sin venstre bærer et spyd og en stav (til eddikesvampen?). Englen har som Maria gammeldags røde kinder, der her hos dem er formet som et månesegl.

Fig. 20. Engel med lidelsesredskaber, kalkmaleri fra o. 1500 i korhælvets vestkappe (s. 2137). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Angel with instruments of the Passion, wall painting from c. 1500 in the west severy of the chancel vault.*

På jordsmonnet vokser fantasibloomster med store kapsler. Baggrunden for fremstillingerne udgøres af små nældebladsformede rosetter (næsten ens, men ikke skabelonmalede), og ribberne dækkes af bladværk, der breder sig ud i kapper- nes sider som lidt stive, bugtende ranker. Langs

buerne løber brede knækborter, der er en del kompletterede. Spredte rester af ranker på skibets overvægge viser, at dekorationen har fortsat her.

Malerierne i koret, der står svage som følge af afdækningen og tildækningen 1885, har ikke fået nogen egentlig retouche kun en farvemarke-

Fig. 21. Johannes Døberen i forbøn, kalkmaleri fra o. 1500 i korhælvets sydkappe (s. 2137). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *John the Baptist as intercessor, wall painting from c. 1500 in the south severy of the chancel vault.*

ring af visse forsvundne partier. De er udført på hvidtekalk med brug af sort, dodenkop, grønt, toner af okker og lidt stærkt reduceret møjnerødt.

Udsmykningens nærmeste sidestykke findes i Hornstrup Kirkes korhælv (s. 2001), hvor kom-

positionen og rankerne er beslægtede, men figurtegningen er afvigende.

3) O. 1885(?). En kalkmalet *†murstensdekoration* på hvælvbuer og -ribber (jf. fig. 23) svarede til mange af egnens kirker. Udsmykningen var at dømme efter fotografier overhvidtet inden 1928.

Fig. 22. Indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Interior looking east.*

INVENTAR

Oversigt. Det store klenodie er et romansk gyldent alter, en **★alterbordsforside** fra o. 1175–1200, der siden 1874–75 er i Nationalmuseet. Romansk er også granitdøbefonten med løvemotiv, mens 15 træskårne helgenfigurer har hørt til en stor (†)altertavle fra o. 1520.

Prædikestolen bærer årstallet 1599, og fra samme tid er et stykke stolepanel. Altersølvet, der skyldes Gert Clausen i Viborg, er skænket 1656 af Jørgen Juul og Ellen Arenfeldt til Agersbøl. Dette par har været flittige velgørere for kirken, idet det også har skænket alterstagerne 1659, et **†dåbsfad** 1652 og har bekostet en oppudsning af prædikestolen 1647, ligesom de to 1646 lod opsætte en **†herskabsstol** forrest i stolestaderne. Alterstagerne gav de ifølge indskrift 'fordi polakkerne havde borttrøvet de forrige'.

Prædikestolens lydhimmel er hovedsagelig fra o. 1783, og det samme gælder et tidligere altermaleri af Nadveren, mens et par fløjddøre i landlig rokokostil formentlig er kommet til o. 1762.

Farvesætning og istandsættelser. Inventaret er farvesat 2000 af E. B. Rosing Holm med to grå grundtoner, rødt, brunt og lidt sølv og guld.

Kirkeregnskabet 1647 oplyser, at Jørgen Snedker i Vejle dette år betales for en ny prædikestol, mens

Anders Maler stafferede den. Oplysningen om fornyelsen har vist sig ikke at være rigtig. For den eksisterende prædikestol er ældre end 1647, fra 1599, og den opviser rester af et originalt **†maleri**, der undersøgtes 1928. Et andet fremkommet **†maleri** og to **†våbener** for Jørgen Juul og Ellen Arenfeldt til Agersbøl må derimod dateres 1647 og altså knyttes til regnskabets oplysninger dette år og Anders Malers Navn.

I slutningen af 1700-tallet blev prædikestolen nymalet med ådring, gulbrunt og forgyldning, formentlig 1783, et årstal, som noteredes af to malere, der 1856 overmalede stolen med rød og gulbrun ådring. 1884 blev inventaret dækket med egetræsådring. Og 1928 foretog Poul Jensen den nævnte undersøgelse af prædikestolens farvelag, inden han genskabte Anders Malers staffering fra 1647 med englehoveder, men uden malerier og våbener. Stafferingen, i blåt med lidt guld og sølv, blev udbredt til det øvrige inventar.

Alterbordet er et panelværk fra o. 2000 med store fyldinger og skab i bagsiden, 216×122 cm, 110 cm højt. Afstanden fra korets østvæg er 109 cm. Malet i gråt. Det oprindelige og de senere **†alterborde** må ud fra den romanske **★alterbordsforsides** mål have været ca. 103 cm høje og ca. 175 cm brede.

Fig. 23. Indre set mod øst med †kalkmalet dekoration på hvælvne (s. 2139). Postkort i NM o. 1925. – Interior looking east with †wall-painted decoration on the vaults.

To †sidealterborde, hvorved der 1634 havde været stor 'uskikkelighed', blev samme år nedbrudt af en karl, der også 'udførte stenene' af kirken.⁷

En ★alterbordsforside, også kaldet et *frontale* eller et 'gyldent alter' (fig. 24–38), er et sjældent guldsmedearbejde fra o. 1175–1200, der siden 1874–75 er i Nationalmuseet.⁵² Det er udført på en bagklædning af egetræ, 103×175 cm, og består af drevet og graveret kobber med en forgyldning, der på de ornamentale dele er kontrasteret ved påbrænding af såkaldt brunfernis, og som oprindeligt var beriget med bjergkrystaller. De fleste af frontalets relieffelter mangler nu.

En 12 cm bred ydre ramme med runddele i hjørnerne og midt på langsiderne indfatter 19 relieffelter i tre rækker, som kantes af smallere lister med skrånende sider og har små kvadratiske klodser, hvor de mødes. Et større midtfelt har form af en mandorla omkring en *Majestas Domini* og afskærer en større eller mindre del af de seks nærmeste felter. To ganske smalle felter ved hans

sider er udført til at rumme personifikationer af Den Kristne Kirke (*Ecclesia*) og Jødedommen (*Synagoga*), mens de øvrige næsten kvadratiske relieffer, 19–20×19 cm, har vist 16 scener af Jesu liv. Af reliefferne er kun bevaret fem, *Majestas Domini*, *Synagoga*, *Jesu Fødsel*, *Korsnedtagelsen* (skadet) og *Himmelfarten*. Men takket være indskrifter på de enkelte felters overlister er det muligt at identificere næsten alle motiver. Felternes drevne højde er kun op til 0,7 cm, men højere i *Majestasfiguren*, hvor den andrager op til 3,3 cm. Alle bevarede relieffer er efter opdrivningen blevet eftergået med en graving, som har tilføjet yderligere detaljering, og som er særlig omfattende på *Majestasfiguren* og *korsnedtagelsesrelieffet*.

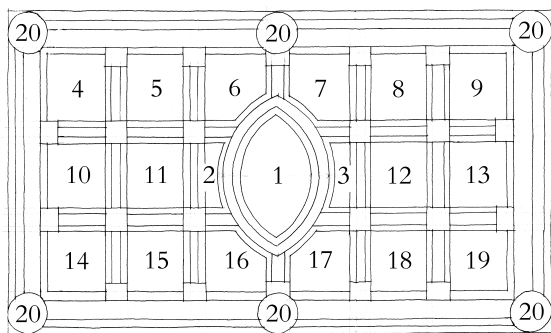
Frontalets *indskrifter*, som findes både på den ydre ramme, på mandorlaens indvendige side og på listernes skråsider over reliefferne, står med gyldne majuskler på en baggrund af brunfernis (fig. 34, 36–37). På rammens ydre led læses langs de tre ydre kanter Mariaforherligende indskrifter begyndende

Fig. 24. ★Gyldent alter, alterbordsforside eller frontale af drevet og forgyldt kobber på træ, o. 1175–1200 (s. 2141). I Nationalmuseet. Foto Arnold Mikkelsen 2015. – ★Golden altar, Communion table frontal of chased and gilded copper on wood, c. 1175–1200.

forneden til venstre: »xptm virgo ...« (jomfruen Kristus ...). / »Salve stella maris solem vit(æ) ... rabis. Celorum regi tria dant tres dona sapei« (Hil dig havets stjerne, du skal føde livets sol. Til himlens konge giver de tre fra Saba tre gaver). / »Dvcitvr egyptvm regem fvgiens maledictvm« (Han føres til Egypten, flygtende fra den forbandede konge).

Listernes indskrifter udgør billedtitler og anføres her sammen med beskrivelsen af *felternes relieffer*, idet der begyndes med mandorlaen og dens sidefelter (1–3) og fortsættes med de øvrige felter indledende øverst til venstre (4–19, jf. fig. 25).

1) (Fig. 26, 37), »Hic est majestas cvi totvm velle potestas« (Denne er den herlige, som har magt til at ville alt). *Majestas Domini*, 32 cm høj,⁵³ der

Fig. 25. ★Gyldent alter, o. 1175–1200, skitse af rammeværket med nummerering af bevarede og forsvundne relieffer, der angiver rækkefølgen i deres beskrivelse. 1. *Majestas Domini*. 2. †*Ecclesia*. 3. *Synagoga*. 4. †*The Annunciation*. 5. †*The Visitation*. 6. *The Nativity*. 7. †*The Annunciation to the Shepherds*, 8. †*The Magi with Herod*. 9. †*The Flight into Egypt*. 10. *Unknown †subject*. 11. †*The presentation in the Temple*. 12. †*The Marriage at Cana*. 13. †*The Baptism of Christ*. 14. †*The Temptation of Christ*. 15. †*The Transfiguration*. 16. *The Deposition from the Cross*. 17. †*The Resurrection*. 18. *The Ascension*. 19. †*The Miracle of Pentecost*. 20. †*Medallions, the upper in the middle with the Lamb of God*.

Fig. 26. Majestas Domini (relief nr. 1), udsnit af *gyldent alter fra o. 1175-1200 (s. 2142). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Majestas Domini (relief no. 1), detail of *golden altar from c. 1175-1200.*

Fig. 27. Synagoga (relief nr. 3), en personifikation af den besejrede jødedom, udsnit af *gyldent alter fra o. 1175-1200 (s. 2144). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Synagoga (relief no. 3), a personification of defeated Judaism, detail of *golden altar from c. 1175-1200.*

omgives af en tynd perlestav, er vist siddende på en trone med højre hånd hævet velsignende og den venstre holdende Livets Bog imod knæet; de bare fødder er sat på en skrånende fodskammel. Det store, brede hoved omgives af en lidt klemt korsglorie med kransende perlestav. Det tynde

hår er midtdelt og halvlangt, fuldskægget kort og finkrøllet med markeret moustache. Trods pandens rækker af buede rynker er udtrykket ikke strengt, snarere tænksoomt fraværende med store fjernt siddende mandeløjne og en lige mund.

Kappen, med perlebræmmer, er fra begge sider ført ind foran kroppen og bundet med en stor knude, mens den om benene danner svungne folder og ved knæene en art blærefolder med fine, vifteagtigt forgrenende rynker. Den underliggende tunika kantes af en bred halsbræmme og smykkes af perleborter. Forneden kommer enderne af en stola frem. Kristus er altså fremstillet både som konge og som himmelsk ypperstepræst (Hebr. 9,11); om højre overarm sidder der en armring med perler. Det fornemme tronsæde udvider sig opefter og har arkitektonisk smykkede sider, et lavt ryglæn og bagstolper, der afsluttes i glubsk gabende løvehoveder; den ene stolpe er glat, den anden snoet.

Relieffets omfattende gravering har tilføjet et zigzag-mønster på halsbræmmen, en bladrosset på bogen og varierende krydsskravering på tunikaen, stolaen, korsgloriens kors samt på tronsædet og fodskamlen.

2) †*Ecclesia*, »Eccl(e)c(i)a«, en personifikation af Den Kristne Kirke, relieffet mangler.

3) (Fig. 27), *Synagoga*, »Sina(goga)«, den personificerede Jødedom. Den slanke kvinde står med en (uknækket) fane i hænderne, bind for øjnene (jødernes blindhed) og har netop tabt sin krone, der svæver på skrå over hovedet. Et hovedklæde hænger ned, næsen er delvis afstødt, munden lige. Den åbenstående kappe har leddelt bræmme og dækkes som kjolen derunder af buede tværfolder, der langs benene buer lidt ulogisk opad. Graveringen udgøres alene af skravering på dragten og kronen.

4) †*Bebudelsen*, »...ra«?, relieffet mangler, motivet bestemt efter sammenhængen.

5) †*Besøgelsen*, »Elisabet Ma(ria)«, relieffet mangler.

6) (Fig. 28), *Fødslen*, »Nat(i)o D(omi)no«. Relieffet er afskåret af mandorlaen i nedre højre hjørne, og op mod dette manglende hjørne lægger sig en seng med Maria skråt igennem feltet. Hun er vist i halvprofil, idet hun ser og rækker op imod barnet, som ligger i baggrunden i en let skråsat vugge mellem prægtige stykker arkitektur,

Fig. 28. Jesu Fødsel (relief nr. 6), udsnit af *gyldent alter fra o. 1175-1200 (s. 2144). Foto Arnold Mikkelsen 2015.
 – *The Nativity (relief no. 6), detail of *golden altar from c. 1175-1200.*

der er delvis perspektiviske. Til venstre sidder Josef foran en arkade og holder som vanligt hånden under kind, mens en svævende engel midt i billedet svinger et røgelseskar.

Maria har muslingeglorie, hun bærer et perlesmykket hovedklæde, og sengeklædet danner en stor og en mindre foldehvirvel. Sengen er vist i omvendt perspektiv og har tremmeværk på siderne; ved dens fodende står et stort kar, vel til vask-

ning af barnet.⁵⁴ Vuggen har også tremmeværk, i form af arkader, og det tæt svøbte barn bærer korsglorie; over det stikker staldens dyr hovederne frem ved siden af Betlehemstjernen. Josef omgives af buede aftegninger (vel hø), og hans fodsides dragt suppleres af en kappehætte med spids top. Graveringen indskrænker sig til lidt skravering.

7) †*Forkyndelsen for Hyrderne*, »Angelus ad Past(ores)«, relieffet mangler.

8) †*Kongerne hos Herodes*, »Magi ad He(rodem)«, relieffet mangler.

9) †*Flugten til Egypten*, »Fvga in Egip(tvm)«, relieffet mangler.

10) Uvist †motiv, både indskrift og relief mangler. Feltet har måske indeholdt et relief af Kongernes Tilbedelse (jf. s. 2152).

11) †*Fremstillingen i Templet*, »Pvrificacio«, relieffet mangler.

12) †*Brylluppet i Kana*, »In nvpsii«, relieffet mangler.

13) †*Jesu Dåb*, »Baptismvs«, relieffet mangler.

14) †*Jesu Fristelse*, »Temptatio D(omi)ni«, relieffet mangler. Øverst i højre hjørne og nederst i det venstre er bevaret stumper af pladen, forinden lidt klædefolder.

15) †*Forklarelser på Bjerget*, »Tran(s)figvraci(o)«, relieffet mangler.

16) (Fig. 29), *Nedtagelsen fra Korset*, »Deposito D(omi)ni«. Korset, med den næsten ødelagte Jesuskikkelse, står lidt til venstre for relieffets midte. Nærmest det er Josef af Arimathæa (til venstre) og Nikodemus i færd med at tage ham ned, idet den sidstnævnte med stærkt agiteret bevægelse hæver en stor tang for at løsgøre venstre hånds nagle. Han drejer sit skæggede hoved op imod Jesus og gør en nærmest hoppende bevægelse. Af Josef af Arimathæa er kun benene bevaret, med udaddræjede fødder, men han har efter al sandsynlighed lagt armene om Jesus for at løfte ham ned.

Yderst står som vanlige sørgefigurer Maria (til venstre) og Johannes. Af Maria mangler alt fra brystet og op, men det ses, at hendes højre hånd har været rettet ind imod sønnen. Johannes har lagt højre hånd sørgende til kinden, mens han med den venstre holder bogen med kappen respektfuldt lagt imellem. Øverst over Jesu hoved løfter to engle hans lille tynde menneskesjæl op til saligheden.

Korset udgør et Livstræ, idet det fremtræder som en afgrenet stamme (et grenkors) eller et palmetræ (et palmekors).⁵⁵ Den øvre arm er ganske kort.⁵⁶ Af Jesus er venstre arm nogenlunde i behold imod korset og benene med udadrettede fødder; lændeklædet skjuler højre knæ, mens det venstre er udækket.

I de rige dragter spiller gravering en betydelig rolle. Nicodemus, der bærer halvlang, kortærmet

kjortel, underkjortel, en art mønstrede gamacher og elegante sko samt pung ved bæltet, er særlig uroligt draperet omkring to blærefolder med skravering over lårene. En tilsvarende fold ses på Johannes, der også har skravering på bogen og kjortlen. Marias kjole smykkes af borter med graverede stjerner, og et tunget nedhængende dragtparti foran kroppen skal muligvis forstås som en messehagel, der kan karakterisere hende som en personifikation af Den kristne Kirke (en *Maria-Ecclesia*, jf. nr. 2).

17) †*Opstandelsen*, »Res[vrrect]io d(omi)ni«, relieffet mangler.

18) (Fig. 30), *Himmelfarten*, »Ascensio«. Kristus svæver perlekranset i en mandorla, idet han holder sin velsignende højre hånd for brystet og bærer bogen i den venstre. Ved hans sider kommer to store engle lodret ned fra skyen, den venstre med et tomt skriftbånd, den højre med en forkyndende gestus. Forneden står apostlene i to grupper og ser op imod underet, mens der imellem dem står en lille skikkelse med hætteslag, som ikke har arme i ærmerne. Skikkelsen må måske opfattes som Maria.⁵⁷ I alt ses ni apostle. Tre til højre står ved siden af hinanden og svajer lidt frem, den forreste med bog er skæggløs, men har i øvrigt fået trykket ansigtet ind. Til venstre står seks apostle i en tæt gruppe foran hinanden, den forreste holder igen en bog, og bag ham i midten ses Peter med nøglen. Han og to andre apostle har tæt krøllet hår, heriblandt en af to, hvis liggende hoved kun lige er kommet med i gruppen over de andre.

19) (Fig. 31), †*Pinseunderet*, »Pentecosten«. Af det manglende relief ses i nedre venstre hjørne lidt klæde og fire bare fødder samt i øvre højre hjørne et tag og et tårn.

Foruden felternes relieffer har der til rammens runddele (20) været fæstnet seks †*medaljoner med lavt opdrevne motiver*, der nu alle mangler. Den midterste foroven viste Korslammet og kom med resten af alteret til Nationalmuseet 1875. Men den blev stjålet o. 1910⁵⁸ og kendes nu hovedsagelig gennem et fotografi fra o. 1900 (fig. 38).⁵⁹ Det viser lammet i en skålfordybning inden for en profileret ramme. Det holder som vanligt korsfanen og vender hovedet bagud imod denne, mens man mellem forbenene ser noget firkantet, der kan være bogen med de syv segl (Åb. 5,1-14). Poul Nør-

Fig. 29. Korsnedtagelsen (relief nr. 16), udsnit af *gyldent alter fra o. 1175-1200 (s. 2146). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *The Deposition from the Cross (relief no. 16), detail of *golden altar from c. 1175-1200.*

lund foreslog i analogi med andre gyldne altre, at de fire hjørnemedaljoner havde rummet evangelistsymboler. I den midterste forneden skønnede han, at der måske kun havde været et ornament.⁶⁰

Rammen og alle lister er eller har været forsynet med udsmykning i form af rige *ornamentborter*, der kun er udført i fladen med forgyldning og

brunfernis. Dog kan overkantens manglende frise som Lisbjergalterets have været opdrevet i lavt relief.⁶¹ Rammens tre andre sider prydes inden for en tovstav af en gracios bølgeranke (fig. 34), der også optræder i lidt enklere skikkelse på mandorlaens yderkant og på oversiden af flere lister (fig. 33). Det er fælles for oversidernes borter, at

Fig. 30. Himmelfarten (relief nr. 18), udsnit af *gyldent alter (s. 2146). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *The Ascension (relief no. 18), detail of *golden altar.*

samme ornament løber hele vejen på en vandret eller lodret liste. Man ser her endvidere palmetter i hjerteformet og spidsoval indfatning (fig. 32a), fletværk i vekslende format (fig. 32b), rudemønstre med korsblomster (fig. 32c) og rosetter med seksblade (fig. 32d). Listernes skrånker har deres egne ornament. På hoveddrammens sider ses

et rudemønster med korsblomster, i øvrigt varierende palmetter under bueslag. Mandorlaens overside prydes af spinkelt bladværk (fig. 26–27) afbrudt af 16 ovale indfatninger med perlestav til nu manglende \dagger bjergkrystaller. Også i listernes skæringspunkter og ved deres møde med rammeværket har der været bjergkrystaller, som man

Fig. 31. Felt med stumper af †Pinseunderet (relief nr. 19), udsnit af *gyldent alter (s. 2146). Foto Arnold Mikkelson 2015. – *Area with fragments of the †Miracle of Pentecost (relief no. 19), detail of *golden altar.*

ser dem på andre frontaler, i alt 25, hvis indfatninger gennemgående er i behold og viser stenenes størrelse og form. I de fire kryds nærmest mandorlaen er indfatningerne cirkulære (tværmål 3,1 cm), i de øvrige forskellige ovale (op til 4,5×2,1 cm). På dem findes også diminutiv ornamentik, rosetter og småkors indskrevet i cirkler; et enkelt

sted ses et stykke fletværk, som Poul Nørlund opfattede som nordisk ormeslyng (fig. 35a),⁶¹ men som vel bare er en lidt gnidret udgave af listernes fletværk. Et par steder er træet hulet under stenene (efter dobbeltryggede sten?), ellers er træet her glat med stedvise rester af tekstil. I en af mandorlaens indfatninger ligger der fladedækkende

Fig. 32a-d. *Gyldent alter, o. 1175-1200, borter på listernes forsider (s. 2147). a. Palmetter i spidsoval indfatning. b. Fletværk. c. Rudemønster med korsblomster. d. Rosetter med seksblade. Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Golden altar, c. 1175-1200, borders on front surfaces of lists. a. Palmettes in pointed-oval mounting. b. Interlacing. c. Diamond pattern with cross flowers. d. Six-petaled rosettes.

stof (fig. 35b), der formentlig har været farvet og beregnet til at lyse ud gennem bjergkrystallerne.⁶²

Teknik. Som *bagklædning* tjener to 2,5 cm tykke, vandrette egeplanker, hvortil yderrammen og det indre listeværk er fæstnet med kraftige indslæde dyvler (2,0 og 0,5 cm i tværmål. Denne teknik adskiller sig fra den anvendte på de øvrige danske gyldne altre, der enten har et egentligt rammeværk (Lisbjergs) eller særskilte endestykker, og som ikke har felterne pålagt men 'udgravet' i plankerne.⁶³

Det eneste skårne relief er rammens tovstav, hvorover kobberklædningen er drevet. På træets forside ses små prøver med et bor (tværmål 2,8 og 3,3 cm) og en forridsning, der angiver en planlagt, bredere mandorla end den realiserede. I forhold til den nuværende mandorla (51×37 cm) skulle den have en bredde på 42 cm.⁶⁴

Reliefpladerne er udført i den siden antikken kendte opdrivningsteknik (*repoussé*), således som den er beskrevet o. 1100 af munken Theophilus.⁶⁵ Metallet er hamret ud og afskåret i passende plader, hvorefter man har indridset motivernes konturer forpå som en styrende fortegning (jf. *DK Århus* 5129-30). Dernæst er udarbejdelsen af det egentlige relief begyndt, bagfra og indimellem forfra med hamring og derpå ciselering mere detaljeret med punsler. Af og til har man glødet metallet til smidiggørelse af især de højeste partier.

Det færdige relief skulle, når der som her var tale om kobber (og ikke guld eller sølv), pudses

Fig. 33. *Gyldent alter, o. 1175-1200, udsnit af ramme med bølgeranke (s. 2147). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Golden altar, c. 1175-1200, detail of frame with wave ornament.

Fig. 34. *Gyldent alter, o. 1175-1200, udsnit af ramme med indskrift, tovstav og bølgeranke (s. 2147). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Golden altar, c. 1175-1200, detail of frame with inscription, rope-wound staff and wave ornament.

grundigt med en uldklud og sand inden videre behandling. Denne bestod her i en detaljering med gravstikken og en forgyldning, der ligesom ved de øvrige gyldne altre er sket som en lueforgyldning.

Indskrifterne og de ornamentale rammedele er som nævnt ikke opdrevne. Men til gengæld har man her, efter en forridsning af motivet, påbrændt en mørk linoliebelægning.⁶⁶ Herpå har man så bortskrabt fernissen i motivets form, så områdernes friskrabede kobber kunne lueforgyldes og komme til at stå gyldent på en bund af brunfernis. Endelig er reliefplader og borter sømmet på træunderlaget med talrige kobberstifter. Et godt indtryk af teknikken på ornament- og skriftbort får man på indskriftpladen over Himmelfarten (fig. 36), som guldsmeden først har planlagt

Fig. 35a-b. *Gyldent alter, o. 1175-1200, indfatninger til \ddagger bjergkrystaller (s. 2149). a. Med fletværk. b. Med tekstil (oprindelig farvet) som baggrund for stenen. Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Golden altar, c. 1175-1200, mountings for rock crystals a. With interlacing. b. With textile (originally dyed) as background for the stone.

til bueslag (med palmetter), men derpå ændret til indskriftplade.

Kobberet er, som i de øvrige gyldne altre, rent, ca. 99 % kobber, 1 % bly m.m. Relieffernes pladetykkelse er gennemgående kun ca. 0,2 mm, og reliefhøjden varierer som nævnt mellem op til 0,7 cm i de almindelige felter og op til 3,3 cm i Majestas Domini-relieffet. Her er hovedet ikke højere end figurmidten i øvrigt. Theophilus' råd om altid at drive hovedet højest op, er altså ikke helt fulgt.⁶⁷

Alterbordsforsidens *program* er bestemt af alterets funktion i Nadveren, hvor den opstandne og herliggjorte Frelser kommer til stede i brødet og vinen, samtidig med at hans menneskevorden (inkarnationen), passion og offerdød på mystisk vis gennemspilles for menigheden.⁶⁸ Alteret billedliggør således den Almægtige i skikkelse af *Majestas Domini* (nr. 1, jf. indskriften), mens frelseværkets sejr over Jødedommen har været vist ved Den Kristne Kirkes (\ddagger nr. 2) triumf over den faldne Synagoga (nr. 3). I udvalget af scener fra Jesu liv bemærkes det, at kun tre (nr. 16-18) er hentet fra passionen, ja, at selv et så væsentligt motiv som Korsfæstelsen savnes. Dette må snarest skyldes, at den har været til stede i form af et krucifiks oven på bordet, fritstående eller på en lav alteropbygning (et retabel).

Frontalets hovedvægt på beretningen om Jesu legemliggørelse kan nok umiddelbart undre, men er helt på linje med udvalget på de øvrige gyldne altre.⁶⁹ Hertil svarer, at rammeværkets indskrift, ud over lidt overraskende forherligelser af Maria (på et Kristusalter), rummer direkte henvisning til to episoder af netop Barndomshistorien: Kongernes Tilbedelse og Flugten til Egypten. Af disse er kun den sidste (nr. 9) afbildet på frontalet, mens Kongernes Tilbedelse ejendommeligt nok savnes. Dette har fået Søren Kaspersen til at foreslå, at scenen har været vist i det nu anonyme felt (nr. 10) lige efter Flugten til Egypten, selvom dette ville bryde rækkefølgen i fortællingen.⁷⁰

Der er grund til at bemærke nogle *ikonografiske træk*. Majestasfigurens store knude er usædvanlig, ligeledes stolaen, der har et sidestykke på et stort majestasrelief fra Lunds Domkirke.⁷¹ At Kristus savner kongekrone, er derimod ikke noget særsyn på de gyldne altre, idet kun figurerne i Tamdrup, Odder og Stadil har eller har haft en sådan.⁷² Armringen må opfattes som et værdighedstegn, der er meget sjældent men kendes fra enkelte krucifiksfigurer.⁷³

Ecclesia og Synagoga (nr. 2-3) er almindeligt forekommende ved majestas- og korsfæstelses-

fremstillinger, således på Sahl-alteret, Gunhildkorset (i NM) og i kalkmalerierne i Spentrup Kirke (Randers Amt) fra o. 1200.⁷⁴

På fødselsscenen (nr. 6) er det et usædvanligt træk, at Maria og specielt barnet ligger i rigtige senge. Den perspektiviske arkitektur bagved er i sidste ende hentet fra antik kunst, og karret ved Marias seng er et levn efter den byzantinske kunsts badescene.⁷⁵ Englen med røgelseskar er en stor sjældenhed i fødselsscener, men ses på den gotlandske stenmester Sighrafs arbejder fra o. 1175-1200.⁷⁶ 1992 har Harald Langberg peget på rhinlandske hvalrostandsrelieffer fra o. 1150-75 med nære paralleller til ikonografien i især fødselsscenen.⁷⁷

For Korsnedtagelsens vedkommende (nr. 16) er der tale om en vanlig romansk ikonografi med fem personer, hvor nedtagelsen er påbegyndt med frigørelse af højre arm, idet Josef af Arimathea (efter al sandsynlighed) er begyndt at løfte Jesu legeme ned. Den nærmeste parallel findes på Kathoveddørens tympanon ved Ribe Domkirke.⁷⁸ Englene, der henter Jesu 'sjæl', er helt usædvanlige, men kendes fra Lundøkrucefikset (Viborg Amt, i NM) og et stenrelief af Korsnedtagelsen i San Domingo do Silos i Nordspanien.⁷⁹ Korstræet i form af et Livstræ skal snarest forstås sådan, at det udgør et grenkors svarende til relief-

ferne i Ribe og Silos.⁸⁰ Måske kan stammen også opfattes som leddelt, i hvilket tilfælde der er tale om et sjældent palmekors, der både er Livstræ og sejrstejn.⁸¹

Himmelfartsbilledets opbygning er nærmest af byzantinsk type men gængs i Vesteuropa og har en lidt lignende parallel på det gyldne alter fra Odder Kirke (DK Århus 2541 med fig. 25).

Værksted og stil. Både Francis Beckett 1924 og Poul Nørlund 1926 fæstnede sig ved relieffernes 'sammenpakkede kompositioner', og de tilskrev frontalet samme værksted som pladerne fra det gyldne alter i Tamdrup.⁸² Flere persontyper går igen, således genfindes hovedet på Sindbjergs Majestas en del steder i Tamdrupreliefferne. Den stadige brug af perleborter er også et fællestræk, ligeledes den stedvis næsten overdrevne eftergraving. Begge frontaler har, som et ret ungt træk, selve reliefferne stående i ren forgyldning, mens brunfernis kun findes på ornamentborterne og skriftborterne; de ornamentstumper, der er i behold fra Tamdrups alter, svarer også nøje til den rigeste bølgebort på Sindbjergfrontalet (fig. 34, jf. DK Århus 5127). Nørlund fremhævede også et påfaldende kostumehistorisk sammenfald, idet Nikodemus' usædvanlige overkjortel (relief nr. 16, fig. 29) også findes i Tamdrup. Endelig er

Fig. 36. Indskrift tilhørende Himmelfarten (relief nr. 18). Man ser forridsning for først planlagte bueslag til palmetter (s. 2141, 2151). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Inscription belonging to The Ascension (relief no. 18). Preliminary scoring for the first planned arch for palmettes can be seen.*

foldemønstrene i vidt omfang de samme, med urolige, svungne og tæt plisserede forløb, talrige rynker og stedvise blærefolder, der er med til at give liv og bevægelse til scenerne.⁸³ Poul Nørlund benævnte de to frontalers fortælle måde 'Den dramatiske stil'.⁸⁴ Betegnelsen passer noget bedre på Tamdrups end på Sindbjergs.

Der ses nemlig også en væsentlig forskel. Mens Tamdrupreliefferne er drevet højt op som plastiske figurer, og dragtfolderne er brugt til at forme kroppe og bevægelser, er figurerne i Sindbjerg flade og stivnede i sirlighed. Særlig tydeligt fremstår denne skulpturelle uformåenhed i majestasrelieffet, hvis store hoved skulle understrege monumentaliteten, men som her – med Nørlunds ord – fik figuren til at ligne 'et forvokset barn'. Denne forskel betyder, at de to frontaler nok kan formodes udført i samme værksted, men ikke af samme guldsmed.⁶¹

Man fornemmer overalt på frontalet en enkelt personlig hånd og må derfor antage, at alt skyldes én og samme guldsmed og hans hjælpere. Tamdruppladerne, som gerne dateres o. 1200, tilhører tydeligvis et yngre udviklingstrin, og det er derfor helt overvejende sandsynligt, at Sindbjergfrontalet er ældst.⁸⁵

Frontalet synes på en eller anden måde at have tilhørt et kunstmiljø, som rakte ud over guldsmedehåndværket. Således er der i Malt Kirke (Ribe Amt) fundet et stykke glasmaleri med en bølgebort, som også ses på alteret.⁸⁶ Den findes i Sindbjerg i en rigt detaljeret (fig. 34) og i en lidt enklere udgave (fig. 33). Næsten samme bort genfindes (i den enkle udgave) i kirkens romanske kalkmaleri (fig. 18) og i andre på egnen med en livfuld og dramatisk fremstillingsmåde. Nærmest foldestilen kom vel nogle nu forsvundne apostelmalerier i Farup Kirke ved Ribe (*DK Ribe 3276-77*).

Ligesom Poul Nørlund 1926 knyttede altrene i 'den dramatiske stil' til Jelling, knyttede han 1944 egnens mange senromanske kalkmalerier til denne lokalitet. Han formodede således en art fælles

Fig. 37. Majestas Domini set fra siden, udsnit af *gyldent alter fra o. 1175-1200 (s. 2142). Foto Arnold Mikelsen 2015. – *Majestas Domini seen from the side, detail of *golden altar from c. 1175-1200.*

Fig. 38. †Medaljon med Korslammet på *gyldent alter, o. 1175-1200 (s. 2146, 2157). Stjålet o. 1910. Efter Harald Langberg, *The Lundø Crucifix*. – †Medallion with Lamb of God on *golden altar, c. 1175-1200. Stolen c. 1910.

kunstmiljø, selvom han ikke siger det helt direkte. Nørlunds lokalisering af værkstedsmiljøet til Jelling er af mange grunde usandsynlig.⁸⁷ Men det står stadig mere klart, at Sindbjergalteret hører til inden for en særegen kunstkreds, der manifesterer sig i området mellem Ribe og Århus. Ingen af disse stiftsbyer byder sig rigtigt til som centrum for disse arbejder. Og da der heller ikke i området findes vigtige klostre, forekommer det gådefuldt, hvor kunstmiljøet har været lokaliseret.

Ikke mindre vanskeligt er det at indkredse frontalets og 'den dramatiske stils' europæiske forudsætninger. 1915 foreslog den svenske kunsthistoriker Carl af Ugglas, at det kunne have 'samme engelske oprindelse', som han formodede for de øvrige danske altre. Hans synspunkt og sammenligning med engelske blyfonte er med god grund afvist af Nørlund 1926.⁸⁸ Men 1968 blev tanken om en engelsk indflydelse atter taget op af en anden svensk kunsthistoriker, Aron Andersson, der begrundede sit synspunkt meget alment med guldsmedens grafiske og lineære udtryk samt bestræbelsen på individuel karakteristik.⁸⁹

1926 fandt Poul Nørlund især forudsætningerne i Vest- og Sydfrankrig, idet han tænkte sig kunsten formidlet via Hærvejen og de store Pilgrimsruter. Han pegede imidlertid også – som for Tam-

Fig. 39. Altartavle, 1868, leveret af Alexandersen i Horsens (s. 2157). Foto Arnold Mikkelson 2014. – *Altarpiece, 1868, supplied by Alexandersen in Horsens.*

druppladerne – på en anden og noget nærmere inspirationsmulighed i Rhin- og Maasområdet blomstrende metalkunst. At forudsætningerne snarere skal søges dér, kan underbygges af Marias muslingeglorie og ved en jævnførelse med eksempelvis Heribert-skrinet i Köln-Deutz (1170) og Servatius-skrinet i Maastricht (o. 1170-80), hvor

draperibehandlingen er ret tilsvarende men med en anderledes plasticitet (jf. *DK Århus* 5131-32).⁹⁰

Datering. En dendrokronologisk datering af bagklædningens to planker er forsøgt 2009 og viste, at træet var lokalt (fra Vestdanmark), og at den øvre planke havde været hen ved 100 år gammel, da den benyttedes. Den nedre havde kun

kerneved med yngste årring 1124, hvilket – med tillæg for det manglende splintved – giver en datering ‘efter 1145’.⁹¹ Prøven fortæller altså ikke, hvor længe efter 1145 træet er fældet. Og da den øvre planke var gammel ved benyttelsen, kan den nedre strengt taget også have været det.

Harald Langberg ville 1992 datere frontalet så tidligt som o. 1150 eller endog o. 1140,⁹² mens Søren Kaspersen 2006 foreslog en tidsfæstnelse o. 1150–75.⁹³ Som det er fremgået af det foregående, findes der imidlertid en lang række elementer, ikke mindst lighederne med Tamdrupalteret, der peger i retning af en fastholdelse af Poul Nørlands lidt senere datering o. 1175–1200 (jf. *DK Århus* 5131–32). Vigtig er dertil Nørlands analyse af bogstavformerne, der fæstnede sig ved brugen af et såkaldt lukket ‘e’ (jf. fig. 37), en bogstavform, som tidligst optræder i danske indskrifter hen imod 1200. Han går her så vidt som til at konkludere, ‘at Sindbjergfrontalet ikke kan være ældre end det 12. årh.s slutning’.⁹⁴

Alterbordsforsidens *senere historie*. Frontalet er øjensynlig bevaret ved at blive siddende på sin oprindelige plads foran \dagger alterbordet og i århundreder være gemt bag kirkens \dagger alterklæder (jf. ndf.). Dette har dog ikke afholdt pilfingre fra at tilegne sig bjergkrystallerne og de fleste relieffer. Noget kan være stjålet under Svenskekrigene, da polakkerne 1659 borttrøvede alterstagerne (se s. 2164).

Tavlen blev ‘opdaget’ 1867 af Jacob Kornerup, der kaldte den ‘et stykke for museet, skønt det kun er en rest af et prægtigt alter i Lisbjerg-Sahl stilen’.⁹⁵ 1874 fik Nationalmuseet som ‘foræring’ fra kirkeværgerne de bevarede relieffelter (nr. 1,3, 6,16,18), mens selve trækonstruktionen med dens mange borter først fulgte 1875 (inv.nr. D 928, D 966–67). Sammen med den sidste fulgte også den nævnte \dagger medaljon med relief af Korslammet, der havde haft plads over mandorlaen (fig. 38), og som blev stjålet fra alteret o. 1910 (jf. ovf.).⁹⁶

Alterklæde. Det nuværende alterbords forside dækkes af et *antependium* fra 1993 (jf. fig. 14), der er udført med røde og gyldne tråde af væveren Ester Bové under inspiration af det romanske gyldne alters opbygning. Et lille *metalkors* midtpå er overført fra et ældre klæde (jf. ndf.). Det er glat med trekløverender.

Fig. 40. Nadveren, maleri fra 1856 stammende fra \dagger altertavle o. 1520 (s. 2160). Foto Arnold Mikkelsen. – *The Last Supper, altar painting, 1856, from \dagger Altarpiece, c. 1520.*

\dagger *Alterklæder*. 1597 anskaffedes et ‘linklæde’ til alteret,⁷ og 1681 var klædet af damask.⁸ 1734 var alterklædet gammelt og ubrugeligt,¹⁵ og 1859 fik det påsyet det nævnte kors af ‘guld’ (jf. ovf.).¹⁶

Altertavle (fig. 39), 1868, delvis fornyet 1928,⁹⁷ leveret af ‘Alexandersen i Horsens’. Den er nygotisk med spidsrundbuget midtfelt, der som de rundbuede sidefelter flankeres af søjler og krones af en høj spidsgavl med kors.

Maleriet, Getsemane, er udført i olie på lærred, måske af P. H. Lindegaard (jf. s. 2062). Det viser, noget usædvanligt Jesus stående, idet han taler til de tre apostle, der ligger ved hans fødder. I baggrunden er soldaterne på vej.

Træværkets farver er fra o. 2000, idet dog de forgyldte frakturindskrifter på sort bund til dels bygger på ældre. Grundfarven er en lysegrå, der på søjler og profiler suppleres af rødt, beige og forgyldning. I sidefelterne læses citater fra Joh. 3,16 (i nord) og Joh. 6,35, og under midtfeltet: »Vaager og beder at I ikke falde i Fristelse«. I sidefelternes fodfelter er anført årstallene »1868« og »1928«. Det første årstal er også indskåret på bagsiden af spidsgavlen. Bag på maleriet er påmålet med hvidt »1868 nyt Billede og Alterramme Alexandersen Horsens 12/9«.

Af en tidligere \dagger altertavle fra o. 1520 er foruden 15 figurer, formentlig dem alle (fig. 41–44),⁹⁸ bevaret et lille maleri fra 1856, som må have hørt til en predella eller et noget yngre topstykke.

Fig. 41. (†)Altertavle, o. 1520, de tre storfigurer, Nådestolen flankeret af Maria med Barnet og en hellig biskop (s. 2158). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – (†)Altarpiece, c. 1520, the three large figures, the Throne of Grace flanked by the Virgin and Child and a bishop-saint.

Der har fra første færd været tale om en sen-gotisk fløjaltertavle, hvis midtskab, som så ofte, fremviste tre storfigurer, mens fløjene rummede apostlene i grupper på tre over hinanden. Alle figurer er manieret skårne i Claus Bergs stil, klædefolderne knækkede og vredne, og apostlenes hårpragt er stedvis tre gange så bred som hovedet. Figurerne er hulede fra bagsiden.

Storfigurerne (fig. 41) står i deres gamle rækkefølge med *Nådestolen* i midten, nu 127 cm høj. Den er som vanligt vist som en aldrende Gudfader med krone (bladene mangler), langt hår og

skæg, der holder sin lidt mindre, martrede søn frem i skikkelse af en smertensmand. Jesus står ud for faderens højre side, hans højre hånd er afbrudt, men har peget på sidesåret.

Til venstre herfor står *Maria med barnet* som den apokalyptiske madonna, også hendes krone er uden blade, nu 131 cm høj. Hun har et yndefuldt svaj gennem kroppen og holder som mange af de såkaldte 'skønne madonnaer' det nøgne barn liggende foran sit bryst (fig. 42). Maria bærer fir-kantet udskåret liv og træder med højre fod på måneseqlen, der har nedadvendt ansigt.

Fig. 42. (†)Altertavle, o. 1520, Maria med Barnet (s. 2158, jf. fig. 41). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – (†)Altarpiece, c. 1520, *Virgin and Child*.

Til højre for Nåde stolen, på den plads i tavlen, som normalt tilkom kirkens værnehelgen, står en velvoksen *helgenbisp* i fuldt skrud, 150 cm høj. Han er skrutrygget, det karakterfulde ansigt virker energisk, og de vinklede arme har været rakt frem og har vel grebet om en bispestav og et attribut (højre hånd er ny, den venstre hånd delvis afbrudt).

Apostelfigurene, 59–61 cm høje, beskrives fra venstre i den rækkefølge, de nu har. Alle har stor hårpragt, de fleste tillige et fyldigt skæg (undtagen nr. 3 og 6). Alle er iklædt kjortel og kappe, og nogle bærer sko. 1) (Fig. 43) Jakob den Ældre med pilgrimshat og vandringsstav. 2) (Fig. 43) Judas Taddæus med hætte og hvilende hænderne på en kolle. 3) (Fig. 43) Matthæus, præsteklædt,

Fig. 43. (†)Altertavle, o. 1520, apostle fra flojene: Jakob den Ældre, Judas Thadæus, Matthæus og Mattias (s. 2159-60). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – (†)Altarpiece, c. 1520, apostles from the wings: James the Elder, Thaddaeus (Jude), Matthew and Matthias.

holdende en åben bog imod brystet. 4) (Fig. 43) Mattias med øksen i favnen. 5) Andreas med skråkorset i højre hånd en bog i den venstre. 6) Johannes med kalk. 7) Peter med nøgle. 8) Filip med dobbeltkors. 9) Uidentificeret med ny stav, læsende i en bog. 10) Uidentificeret, læsende i en bog, venstre hånd har grebet om et †attribut. 11) Uidentificeret med bog imod kroppen, venstre hånd har mistet sit †attribut. 12) Jakob den Yngre med valkestok. Figureerne er stafferet 2000 med grå klæder, sølvfarvede attributter og forgyldning på hår og sirater.

Et *altermaleri* fra 1856, Nadveren (fig. 40), er nu ophængt på nordvæggen under pulpituret. Det er udført i olie på lærred (lysningen 49×63 cm) og viser øjeblikket, da en forklaret Jesus fortæller, at nogen vil forråde ham. Apostlene farer forfærdede sammen, og til højre er Judas i færd med at liste af sted. Maleriet, der har forgyldt pryddramme, kaldtes 1913 meget gammelt og smukt, og

det oplystes, at maleriet havde tilhørt 'en gammel altertavle'.⁴

Middelalderaltavlen †*predella* eller et topstykke fra 16-1700-tallet var forsynet med et †*maleri*. 1825 omtales altertavlen som 'smuk',²³ og 1855 ønskedes dens figurer samt dens maleri opmalet og forgyldt.¹⁶ Det skete 1856, da man imidlertid udskiftede det ældre †maleri med det eksisterende Nadverbillede. 1867 beskrev Jacob Kornerup tavlen, som han vel ikke tillagde 'nogen betydning i kunstnerisk henseende', men som dog var 'ret anselig og burde helst bibeholdes'. Provsten derimod kaldte ifølge Kornerup tavlen 'noget uselt snavs',⁹⁹ og året efter blev den udskiftet.

Man kasserede da skabe og floje, mens man beholdt figurerne og maleriet.¹⁶ 1904 henlå figurerne på tårnets loft (fig. 44). 1914 var apostlene, som nu, fæstnet til pulpiturets brystning, Maria stod 'på vestvæggen', mens Nådestolen og bispehelgenen var kommet ned i tårnrummet. 1938

stod Maria og helligbispen imod korets nordvæg, hvor alle tre storfigurer siden 2000 er opsat østligst ved alteret.

†*Sidealtertavler*. 1634 berettes der om stor 'uskikkelighed' med to gamle altre i kirken, der havde været brugt i pavedømmets tid.⁹ Formuleringen forudsætter, at altrene endnu bar tavler.

Altersølvet består af to sæt. 1) 1656, skænket af Jørgen Juul til Agersbøl og hans hustru Ellen Arenfeldt (jf. alterstager, †dåbsfad, prædikestol og †herskabsstol nr. 1) og vistnok udført af Gert

Clausen i Viborg, der omtales 1652-78. Kun den prægtige renæssancekalk er bevaret (fig. 47), 18 cm høj. Dens sekstungede fod med profileret standkant har på en af tungerne opdrevet givernes våbener, der på nabotungerne flankeres af versalindskriften (fig. 46): »Iørgen Ivel Ellen Arenfeld hans Datter 1656«. Skaftet er cylindrisk, knoppen gotisk med skravering, bægeret højt og konisk med versalindskriften: »I.H.S. Hafver Erlig Veelbørdig Maan Iørgen Iuel til Agers boel med hans veelbørdig frv Elen Aaren-

Fig. 44. (†)Altertavle, o. 1520, storfigurerne fra midtskabet opstillet på kirkeloftet 1904 (s. 2160) Foto Niels Terman- sen. – (†)Altarpiece, c. 1520, the large figures from the central cabinet set up in the church loft, 1904.

fel giefen dene kalck oc disk tiel Gves erre och brvg til Sienbere Kiercke 1656«. På standpladen et utydeligt og nok originalt stempel (fig. 45), der nærmest ligner Gert Clausen i Viborgs (*Bøje* nr. 537 eller 538). Her findes også et sekundært stempel for Johan Wilhelm Böttger i Horsens

Fig. 45. Stempel på alterkalken, formentlig for Gert Clausen i Viborg (s. 2162). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Maker's mark on chalice probably for Gert Clausen in Viborg.*

(*Bøje* nr. 6209). Under foden er indgraveret: »48 lod 2 q(vint)«. En sekundær disk bruges nu med sæt nr. 2 (jf. ndf).

2) Bestående af dele fra forskellig tid. *Kalken* er fra 1939, af sølvplet, 22 cm høj, foden cirkulær med omløbende bladranke, knoppen linseformet. Bægeret prydes af et ringkors og bærer (modsat) kursivindskriften: »Skænket til Sindbjerg Kirke 1939« (af provst A. C. Juhl og hustru).

Disken, der stammer fra det ældre sæt, er leveret af Henrik Christopher Fischer i Vejle (1840–70). Den måler 13 cm i tværmål, bærer et cirkelkors på fanen og er på undersiden forsynet med guldsmedens stempel (*Bøje* nr. 6430) og Vejles bymærke.

†*Altersølv*. 1585 udførtes en disk og kalken forgyldtes.⁷ 1646, efter den svenske besættelse,

Fig. 46. Alterkalk, 1656, detalje af fod med giverindskrift (s. 2161). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Chalice, 1656, detail of base with donor inscription.*

Fig. 47. Alterkalk, 1656, skænket af Jørgen Juul til Agersbøl og hans hustru Ellen Arenfeldt (s. 2161). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Chalice, 1656, donated by Jørgen Juul of Agersbøl and his wife Ellen Arenfeldt.*

indkøbtes 'en lille kalk og disk af tin',⁷ der kan have været et sygesæt, men som i betragtning af situationen snarere har været erstatning for stjålet altersølv. Herpå tyder også, at et sæt af tin 1656 blev afløst af det nuværende.⁷

†*Sygesæt*. 1583 fik præsten 'hr. Laurits' et beløb til 'den lille kalk og disk', 1598 anskaffede man en æske til at bære kalk og disk i, og 1599 måtte en vinflaske til sættet omstøbes. 1636 købte man en ny flaske af »engelst« (engelsk) tin.⁷

Fig. 48. Alterstager, 1659, skænket af Jørgen Juul til Agersbøl og Låge »efter at Polacherne hafver borttrøfvit di forrige« (s. 2164). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Altar candlesticks, 1659, donated by Jørgen Juul of Agersbøl and Låge "after the Poles have stolen the former ones".*

En *oblatæske* fra o. 1990 er af sølvplet, cylindrisk, 5,5 høj, tværmål 11,5 cm, det flade låg med et kors. Dette år blev en ældre *†oblatæske* stjålet fra kirken. Den var anskaffet 1862¹⁶ og bar stempel (*Bøje* nr. 6451) for guldsmed Mads Christian Mortensen i Vejle (1845–1904).

Alterstager (fig. 48), 1659, skænket af Jørgen Juul til Agersbøl og Låge (jf. *altersæt* nr. 1, *†dåbsfad*, *prædikestol* og *†herskabsstol* nr. 1), 49 cm høje. Foden er hvælvet og profileret, skaffet balusterformet med et vaseagtigt led, og skålen er lav. Den ene stage har på foden graveret en trelinjet giverindskrift med versaler: »Anno 1659 hafver ærlig oc welb(yrdig) Mand Iørgen Ivel til Agersbil oc Loge gifved dise Lysestager til Gvds Ære oc til hans Sogne Kierche Sindberg efter at Polacherne hafver borttrøfvit di forrige«. Indskriftens indledning og begyndelse markeres af et Jesumonogram.

En nyere *syvstage* fra 1917 er 52 cm høj og bærer indskriften: »30/8 1817 Hans Jacobsen 30/8 1917 Taknemmelig Ihukommelse. Manibus sanc-

tis parentum« (Til minde om forfædrenes hellige sjæle). Stagen må være skænket af sønnen, kulturhistorikeren J. P. Jacobsen (1869–1918), jf. kirkegårdsmonument nr. 3.

Nyere *messehagel* af grå uld. *†Messehagler*. 1632 var hagelen bortstjålet af de kejserlige tropper. En ny anskaffedes 1637, idet kirken og præsten deltes om udgiften. Hagelen beskrevs 1648 som af 'rødprintet' fløj med sølvsnore. 1662 blev hagelen underdraget med sort lærred,⁷ og endnu 1681 brugte man hagelen fra 1637.⁸ 1863 indkøbte man en hagel af rødt silkefløj med kors og galoner af guld.¹⁶

Alterskranke, 1878, næsten en cirkel med drejede, tætsiddende balustre.¹⁶ Bemaling fra 2000. 1808 burde *†alterskrankens* rækværk efterses,³⁶ og 1857 ønskedes den repareret.¹⁶

Døbefont (fig. 49–51), romansk af rødlig granit, 97 cm høj, kummens tværmål er 92 cm. Fonten, der tilhører de klassiske løvefontes Galtengruppe

Fig. 49. Døbefont, tegning af J. Magnus Petersen 1875 (s. 2164). – *Font.*

Fig. 50. Døbefont, romansk af granit (s. 2164). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Font, Romanesque, of granite.*

(Mackeprang, *Døbefonte* 234–36), har fod i form af en søjlebase, hvis hjørnehoveder har ansigter som mænd men krøllede manker som løver (fig. 51). Fodens skjoldfelter har i lavt relief fremstillet tre fugle og en næsten forvitret løve. En vulst danner overgang til kummen, hvis sider prydes af fire ornamentalt opfattede løver med forholdsvis små mandshoveder (dog uden skæg). De springer frem under mundingsranden, der ledsages af hultav og platte. Den lille fordybning er harmonisk. Opstillet i skibets nordøsthjørne. 1882 blev fonten rensat for maling.¹⁶

Dåbsfadet, fra begyndelsen af 1900-tallet, er af messing, tværmål 78 cm. Det er glat og har fordybning i to afsæt, det nedre i form af en halvkugle. På fanen to løftehåndtag. †*Dåbsfade*. 1652 omtales et fad som et nyt, stort messingbækken til døbefonten, skænket af Jørgen Juul og Ellen Arenfeldt (jf. altersæt nr. 1, alterstager og †her-skabsstol nr. 1).⁷ 1813 ønskedes anskaffet et nyt fad af messing, kobber eller tin.³⁶

En *dåbskande* fra 1920 er af messing, 28 cm høj, udført i skønvirkestil med cirkelkors på det opstigende korpus med kantet hank. På foden frakturskrift: »Skænket til Sindbjerg Kirke af Chr. Kibæk, Lærer og Kirkesanger 1894–1925«. †*Dåbskander*. 1862 anskaffedes en porcelænskande til erstatning for den hidtidige blikkande.¹⁶

Prædikestol (fig. 52) med årstal 1599 i enkel og stram højrenæssancestil i fire arkadefag. De kantes af toskanske frisøjler med skaftringe (den sydligste søjle fornyet 1928), og arkadernes kanelerede pilastre med diamantbosse bærer profilkapitel og profilerede bueslag, der ledsages af slyngbånd; i sviklerne små rosetter. Over og under søjlerne flankerer retkantede fremspring de glatte postament- og friseelter. Under hjørnerne kanter drejede knopper enkle hængestykker med rulleværk, der er fra 1928 ligesom gesimsen, som ledsages af tandsnit. En *læsepult* er fra 1928.

Fig. 51. Hoved med manke, udsnit af døbefontens fod (s. 2165). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Head with mane, detail of base of font.*

Prædikestolen står i skibets sydøsthjørne på en retkantet søjle med tynde pilastre og en art fantasikapitel, der som prædikestolens *himmel* hovedsagelig er fra o. 1783. Himlen består af en stor plade af fyr med retkantede fremspring og derimellem udsavede topstykker, mens alt kronnes af en baldakin (af eg), der udgøres af svungne friribber samlet øverst i en drejet knop. Midt i det flade loft er fastgjort en ældre medaljon med roset og omløbende versalskrift (fig. 53): »Frøct Gvd altid ver trøstig glad oc blid 1599«.

Bemalingen fra 2000 præges af brunt (felterne), gråt, rødt og forgyldning. Indskrifterne, i gylden fraktur på sort bund, er som fremspringenes malede englehoveder bibeholdt fra istandsættelsen 1928, da man søgte at genskabe en staffering fra 1647. I frisen er der tale om en opmaling af 1647-indskriften: »Psalmc cxix (v. 124): Giør med den tinner effter din Naade ...«, mens postamentets skriftsted er fra 1928: »Pauli 1 Tim: 1 c. 15. v. Den Tale er troværdig ...«. ¹⁰⁰

På lydhimlens overside er 1856 med gul farve malet følgende årstal: »1856, 1783, 1659, 1599, 1484«, underskrevet (med blyant): »(ulæselige forbogstaver) Petersen Vejle d. 30. Mai 1856 L.T. Schou Hof-Kunstner og Forgylder i Weile«. De to malere mente åbenbart under deres restaurering af tavlen at være nået til klarhed om tidspunkterne for prædikestolens tilblivelse og restaureringer. 1484 ligner en spøg, og 1659 er også beviseligt forkert. ¹⁰¹ Vi vil her alligevel knytte en restaurering til året 1783, selvom det ikke bekræftes ad anden vej.

Prædikestolen, der nu står med blinde felter, rummede tidligere *†malerier*, der er undersøgt 1928. Til den oprindelige bemaling fra 1599 hørte nogle malerirester i vægfaget, som kunne iagttages 1928 tillige med stumper af oprindelig indskrift.

Når Jørgen Snedker i Vejle 1647 betales for 'en ny prædikestol med krone (himmel) over', lyder det unægtelig som en total udskiftning, ikke mindst når murermesteren tillige betales for at nedtage 'den gamle prædikestol'. ⁷ Men der kan

Fig. 53. Prædikestol, 1599, roset med årstallet i himlens loft (s. 2167). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Pulpit, 1599, rosette with date in top of canopy.*

højest have været tale om en modernisering, hvis eneste efterladenskab er en nystaffering dette år med *†malerier* og våbener for Jørgen Juul og Ellen Ahrenfeldt til Agersbøl, der kunne undersøges 1928 i de tre andre felter (jf. altersæt nr. 1, alterstager, *†*dåbsfad og *†*therskabsstol nr. 1). Stafferingen skyldtes Anders Maler i Kolding. ⁷

Nærmest opgangen sås et maleri af Treenigheden, 'Gudfader på sin trone holdende den Korsfæstede', og i de to følgende felter var der navne og våbenskjolde for »Iørgen Ivel« og »Ellen Arrenfeldt«. Restaurators kalker af de fundne skjoldfelter (i NM) viser ikke meget i behold, men røber, at dispositionen har omfattet Jesumogrammer foroven, og at opbygningen dermed helt har svaret til våbenfelter på samme giveres prædikestol fra 1641 i Øster Snede Kirke. Da også det sjældne Treenighedsmotiv har været fælles for de to bemalinger, er der næppe tvivl om sammenhængen imellem dem. Og man må tro, at der har været tale om samme håndværker, Anders Maler fra Kolding. Dér, hvor man i Øster Snede læser årstallet på våbenfelterne, var der 1928 intet bevaret i Sindbjerg; men man må tro, at der har stået »1647«.

1670 færdiggjorde Niels Snedker i Jelling en *†himmel* over prædikestolen, hvori rosetten må

Fig. 52. Prædikestol 1599 (s. 2165). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Pulpit, 1599.*

Fig. 54. Stolepanel, o. 1600 (s. 2168). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Pew panel, c. 1600.*

have indgået.⁷ 1783 eller deromkring fik træværket en nystaffering med ådring, gulbrunt og en forgyldning, der genbrugtes 1856, da der blev overmalet med rød og gulbrun ådring. Stolen sagdes herefter at være 'smukt udstafferet'.¹⁶ 1884 dækkedes alt med egetræsmaling,¹⁶ og 1913 vurderedes det, at stolen havde haft indskrift, men den var 'under senere tiders vandalisme enten raderet ud eller overmalet så tit, at man nu kun svagt kunne skimte rester'.⁴

Endelig ved restaureringen 1928 foretog man de nævnte undersøgelser og rekonstruktioner, ligesom der søgtes genskabt en staffering fra 1647 domineret af blå farver med lidt guld og sølv.

Stolestader, 1882, med let skrå fyldingsryglæn og gavle, der har rudimentære armstøtter; bemaling fra 2000. Af et (†)stoleværk fra o. 1600 er bevaret et stykke *panel* i to fag, 108×108 cm (fig. 54). Panelet kantes af kannelerede rammestykker og rummer under en frise arkader med rudefelter. Arkaderne udgøres af kannelerede pilastre med profilkapitæl, og deres bueslag med tandsnit underdeles af to mindre, hvorimellem der er en medaljon med mandshoved. Bemaling fra 1928. Siden 1997 opsat imod korbuevæggen i nord. 1905 var stykket henlagt på tårnloftet, og 1922 var det brugt som panel omkring varmeapparatet.

†*Stolestader*. 1633 fæstnede Anders Snedker 12 nye egestole med fem 'egearmerækker' langs væggen i kirkens søndre side, og 1635 indsattes en stol i kvindesiden 'neden kirkedøren'. Fjælene dertil kom fra 'kirkens gamle stole'. 1668 anskaffede man en †*brudestol*,⁷ og 1684 blev tre stole 'bag døren' repareret.⁸ 1855 blev (også) kvindestolene forsynet med rygstød,¹⁶ og året efter blev alle stolestader overstrøget med egetræsfarve.¹⁶ En gammel †*stolegavl*, der 1905 lå på loftet, var 1922 'sammen med andre træstumper' blevet solgt ved auktion.

†*Skrifte- og præstestole*. 1585 anskaffedes hængsler til skriftestolen,⁷ og 1734 behøvedes en ny.¹⁵ 1878 blev præstens stol fjernet og erstattet af en lænestol. Ligeledes 1878 lod man †degnestolen flytte.¹⁶

†*Herskabsstole* for Agersbøl. 1) 1771 fandtes forrest i staderne en herskabsstol med årstal 1646 og navne på Jørgen Juul til Agersbøl og hans hustru Ellen Arenfeldt (jf. altersølv nr. 1, alterstager

Fig. 55. Fløjdøre, formentlig o. 1762 (s. 2169). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Doors, probably c. 1762.*

Fig. 56. Indre set mod øst. Foto Hugo Matthiessen 1938. – *Interior looking east.*

og prædikestol).¹⁰² 2) 1825 omtales en 'køn inde-lukket stol'.²³

En \dagger kiste behøvede 1585 hængsler, og 1632 skulle kisten til messeklæder have nyt låg.⁷

\dagger Klingpunge. 1646 anskaffedes en fattigpung af sort fløjl,⁷ måske den samme som anførtes 1681.⁸

Et sæt fløjdøre (fig. 55) i landlig rokokostil fra o. 1762, der leder fra tårnet (våbenhuset) ind i skibet, er oprindelig udført til et \dagger gravkapel i det gamle \dagger tårnrum (s. 2175). De høje fløje, 230×144 cm, har kantende, korintiske pilastre og rummer hver to fyldinger. To smalle øvre fyldinger prydes af gennembrudt rocailleværk, mens de nedre er spejlfyldinger, hvorfra der udgår grumme, frem-springende løvehoveder med ring i flaben. Bemaling i gråt og hvidt fra 2000. \dagger Dørfløje. 1645 stjal 'fjenderne' kirkedøren.⁷

\dagger Pulpiturer. 1) 1734 skulle fire fag af pulpituret omlægges og forbedres.¹⁵ 1856 fremgår, at pul-

pituret forløb langs skibets nordside. Det blev da ikke som kirken i øvrigt malet, eftersom man ønskede pulpituret fjernet. Det ville bidrage til 'kirkens forskønnelse', men på den anden side skaffede det plads til flere mennesker, end kirken ellers kunne rumme. Det blev foreslået at kompensere for pulpituret ved også at indsætte stole i tårnrummet.¹⁶ Fjernet 1882.¹⁶ 2) 1885.

Orgel (jf. fig. 57), 1992, med 10 stemmer, to manualer og pedal, bygget af Bruno Christensen & Sønner, Terkelsbøl. Disposition: Hovedværk: Principal 8', Gedakt 8', Oktav 4', Nasat 2²/₃', Spidsfløjte 2', Mixtur II-III. Svelleværk: Rørgedakt 8', Rørfløjte 4', Principal 2'; tremulant. Pedal: Subbas 16'. På vestpulpitur, med spillebord i orgelhusets søndre gavl.

\dagger Orgel, 1914, oprindelig med fem stemmer, oktakkoppel og svelle, bygget af Horsens Orgel-byggeri ved M. Sørensen.¹⁰³ Pneumatisk aktion,

Fig. 57. Indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Interior looking west.*

bælgventilvindlade. 1940 udvidet til syv stemmer af Th. Frobenius & Co., Kgs. Lyngby.¹⁰⁴ Disposition efter udvidelsen: Bordun 16' fra F, Principal 8', Gedakt 8', Salicional 8', Fløjte 4', Rauschquinte II, Cimbel III; oktavkoppel, svelle. Pneumatisk aktion, pneumatisk vindlader. Facaden havde atrappiber af sølvbronzeret zink. På \dagger pulpitur nr. 2, med spillebord i orgelhusets nordre gavl.

En *præsterækketavle* fra 1939 bærer på rammen indskrift med skønvirkebogstaver: »Sognepræster ved Grejs og Sindbjerg Kirker efter Reformationen 1536 / 1939«. Påskrift med gyldne versaler på sort bund. Ophængt på sydvæggen under pulpituret.

To \dagger salmenummertavler fra o. 1900 ses på ældre fotografier (jf. fig. 56).

Lysekroner. 1) 1887, i barokstil med indskriften: »Erindringsgave fra Ole Christian Pedersen og Familie, Sindballegaard 1887«. Midt i skibet. 2) O. 1900, i barokstil med topfigur i form af en kvinde, der løfter sejrskrans og palmegren. Indskrift: »Med Ønsket om Guds Riges fremme i Sindbjerg Sogn er denne Lysekrone skænket til Sindbjerg Kirke af Ane Jacobsen 'Salemgaard' Ulkjær«. ¹⁰⁵ Østligt i skibet. 3) 1906, barokstil med indskriften: »Julen 1906 til Minde om Jens Lauritsen og Hustru forh(en) af V. Ørum. Julen 1906«. Vestligt i skibet.

1595 anskaffedes en \dagger ligbåre.⁷ 1677 blev båren repareret, og 1679 betales for en ny.⁸

Klokke, 1906, støbt af De Smithske Klokkestøberier i Ålborg, tværmål 91 cm. Dens versalindskrifter gentager om halsen (med fejl) indskriften fra klokken forgænger fra 1584 (eller 1589, se \dagger klokke nr. 3) og nævner på legemet de involverede: »Omstøbt Aar 1906 i Fr. VIII første Regeringsår af De Smithske Klokkestøberier i Aalborg. Provst V. Henningsen var da Præst for Greis-Sindbjerg Menighed, Chr. Kibæk Lærer og Kirkesanger i Sindbjerg, Martin Olsen i Lindved,

Hans Møller i Sindbjerglund og Chr. Larsen i Uldkjær Værgere for Sindbjerg Kirke«.

\dagger *Klokker.* 1–2) Ved klokkeskatten 1528–29 måtte kirken afgive to klokker 'med deres jernfang', den ene vejede 2 skippund, den anden to skippund og 4 lispund.¹⁰⁶ Afleveringsreglerne betyder, at kirken indtil da må have haft tre klokker (jf. s. 1018–19).

3) (Fig. 58, 64), 1584 (eller 1589, jfr. ndf.), tværmål ca. 86 cm, med navnene på ejeren af Låge og hans hustru samt sognepræsten og de to kirkeværgere: »Si Dewo pro nobis qvis contra nos (hvis Gud er for os, hvem kan da være imod os), Iørgen Iwl, frw Anne Muncksdater, Her Laveritz Iørgensen, Christen Tamsen i Vlkiar (Ulkær), Peder Sørensen i Lindwidt (Lindved) K(irke) W(ærgere). Herrens R(?) Aar MDLXXXIV (eller MDLXXXIX)«. ¹⁰⁷ Jørgen Juel (stjerne-Juel), gift med Anne Hansdatter Munk (Lange), døde 1595, og Lauritz Jørgensen var sognepræst fra 1572 til o. 1604. Klokken, der meget vel kan have været udført af samme klokkestøber som den i Hedensted fra 1592 (s. 1868), blev omstøbt i Ålborg 1906. Det skal efter sigende være ringningen ved Christian IX's død, der fik den til at sprække.

Fig. 58. \dagger Klokke nr. 3, 1584 (eller 1589), med navnene på ejeren af Låge, Jørgen Juel, hans hustru, Anne Munksdatter, sognepræsten og de to kirkeværgere (s. 2171). Foto før omstøbningen 1906. – \dagger Bell 1584 (or 1589), with the names of the owner of Låge manor, Jørgen Juel, his wife, Anne Munksdatter, the incumbent of the church and the two churchwardens.

Fig. 59. Topstykke fra (†)epitafium, o. 1650-75, over ukendte (s. 2172). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Top piece from (†)sepulchral tablet, c. 1650-75, commemorating unknown deceased.*

GRAVMINDER

Af et (†)epitafium over ukendte, fra o. 1650-75, er bevaret topstykket (fig. 59 og 65), 152 cm bredt. Det rummer i midten en bladmedaljon med et påsat, vinget kirketårn med dør (den himmelske bolig?). Ved siderne er der knortet bruskværk afsluttet som dragehoveder, to englehoveder samt to stående frifigurer af putti, der til dels har afstumpede lemmer. Topstykket lå tidligere i tårnets mellemstokværk, hvor Niels Termansen har fotograferet det 1922 (fig. 65). Der var da tillige bevaret et kronende †midtparti med bruskmaske og kogle; englenerne var byttet om, og den ene bar et †kranium, hvoraf man tør slutte, at topstykket har tilhørt et epitafium. Siden 2000 ophængt i våbenhuset over døren til kirken, stafferet med hvidt, blå og guld.

Mindetavler. 1) (Fig. 60), o. 1703(?), over proprietær Jens Jørgensen Jelling til Låge †1679 og dennes tjener, senere forpagter på Låge Christen Albretsen Tot (†o. 1703). »Her under i et begravelse nest oven for« hviler den højagtbare og meget fornemme Jens Jørgensøn Jelling, »fordum proprietarius« til Loge og forpagter på Stovgaard (Tørring Sogn) og Alsted (Ø. Nykirke Sogn). Han var født 17. juni 1633 i Jelling præstegård og levede i ægteskab med velædle Anne Nielsdatter Obling i 14 år, 4 måneder og 5 dage og døde 2. april 1679. / »Hos hannem huiler oc hans tiener« velfornemme Christen Albretson Tot, fordum forpagter på Loge, som tjente ham troligen i 17 år og døde i sin alders 57. år. Han var født i Krarup (på Fyn?) 10. juni 1646.

Kalksten, 141×88 cm, med okkermalede reliefversaler på sort (ikke oprindelig) bund. Tavlen er efter 1875 indmuret i korets nordvæg, hvor

Fig. 60. Mindetavle nr. 1, o. 1703(?), over proprietær Jens Jørgensen Jelling til Låge (†1679) og dennes tjener, senere forpagter Christen Albretsen Tot (†o. 1703) (s. 2172). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Memorial tablet, c. 1703(?), to the estate owner Jens Jørgensen Jelling of Låge (†1679) and his servant and later tenant, Christen Albretsen Tot (†c. 1703).*

den sidder i en muret, profileret ramme. Den kan tidligere have ligget i gulvet ved opgangen til ko-

ret, idet den omtalte 'begravelse' må referere til
 †gravkrypten i koret (jf. ndf.).¹⁰⁸

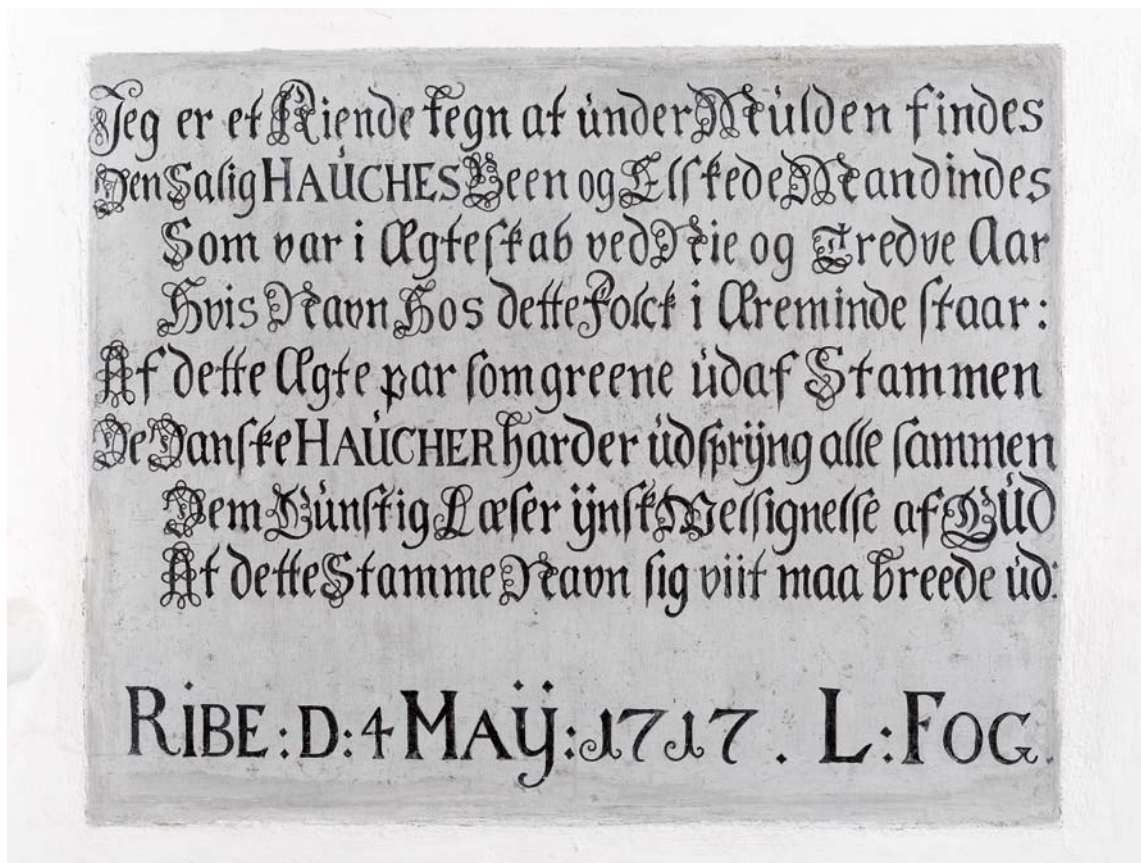

Fig. 61. Mindetavle nr. 2, 1717, over stamforældrene til slægten Hauch, forfattet af sognepræst Laurids Fog, Ribe (s. 2174). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Memorial tablet, 1717, commemorating the ancestors of the Hauch family, written by the pastor Laurids Fog, Ribe.*

2) (Fig. 61), 1717, tavle med mindevers over stamforældrene til slægten Hauch (Jørgen Johansen Hauch †1709 og Maren Knudsdatter Klyne †1697), forfattet af Laurids Fog, sognepræst ved Ribe Skt. Katrine Kirke. I det rimede vers fører stenen selv ordet:

»Jeg er et Kiendetegn, at under Mulden findes
Den Salig HAUCHES Been og Elskede Mandindes,
Som var i Ægteskab ved Nie og Tredve Aar,
Hvis Navn Hos dette Folck i Æreminde staar:
Af dette Ægtepar som greene ud af Stammen
De Danske HAUCHER har der udsprung alle sammen.
Dem, gunstig Læser, ynsk Velsignelse af Gud,
At dette Stamme Navn sig viit maa breede ud.

Ribe d(en) 4. May 1717. L(aurids) Fog«

Indskrifttavle af kalksten, 71×90 cm, med sortoptrukken, indhugget fraktur, indsat vestligt i ski-

bets nordvæg. Ved Søren Abildgaards besøg 1771 befandt indskriften sig tilsvarende 'i muren lige (over) for kirkedøren' og var da anbragt under 'en sten med en flyvende due indhugget'.¹⁰⁹

De begravede, der blot omtales som 'den salige Hauch' og hans 'mandinde', er Jørgen Johansen Hauch til Holtum Kærgård (1639-1709) og hustru i 39 år Maren Knudsdatter Klyne (†1697). De var forældre til bl.a. højesteretsassessor Bertel Hauch (†1741) og til regimentskvartermester, senere amtsforvalter i Ribe Knud Hauch (†1709). Sidstnævntes epitafium fra 1703, i Ribe Skt. Katrine Kirke (DK Ribe 782 f.), har ligeledes mindevers af sognepræst Laurids Fog.¹¹⁰

3) (Fig. 62), o. 1849, »Mindetavle over Søren Enevoldsen af Lindved Mark, som faldt for Fædrelandet i Slaget ved Fredericia den 6te Juli

Fig. 62. Mindetavle nr. 3, o. 1849, over soldaten Søren Enevoldsen, faldet i slaget ved Fredericia (s. 2174). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Memorial tablet no. 3, c. 1849, commemorating the soldier Søren Enevoldsen, fallen in the Battle of Fredericia.*

1849«. Sortmalet tavle af fyrretræ, 83×71 cm, afsluttet med svejftet kølbue. Indskriften, i forgyldt fraktur, afsluttes med verset »For Danmarks Folk og Konge troe de stred ...« af B. S. Ingemann. Ophængt vestligt på skibets sydvæg.

En *†gravkrypt* under koret er tilmuret og giver sig nu ikke til kende. Den hvælvede krypt kan være indrettet af Jørgen Juel til Låge (†1595, jf. *†klokke* nr. 3), som med sin hustru vides at være begravet i kirken.¹¹¹ Krypten har fulgt ejerne af Låge, og blandt de henstillede *†kister* var de to med Jens Jørgensen Jelling og Christen Albretsen Tot (jf. mindetavle nr. 1). Der var adgang via en åbning i gulvet foran korbuen, hvori der blev lagt en ny lem 1831.¹⁴ Provsten påbød 1854, at 'gravhvælvingen under koret' blev afstivet med egestolper.¹⁶ 1913 var gravkammeret tomt og ki-

sterne nedsat på kirkegården.⁴ En istandsættelse foretoges så sent som 1950.³⁴

Et *†gravkapel* i det gamle *†tårnrum* (jf. fig. 11-12), den såkaldte 'Foghske begravelse', var indrettet o. 1762 af kirkeejeren, kammerråd Søren Fogh til Låge Hovedgård. Kapellet rummede to *†kister* med broderen, forpagter Niels Fogh (†1762, 39 år gammel) og Søren Fogh selv (†1794).¹¹² Det optog vestre del af *tårnrummet*, der var afskilret med en 'brandmur' med en dør i midten. Denne var lukket med gennembrudte floje i rokokostil (fig. 55), der siden 1959 sidder i døren mellem våbenhus og kirke (jf. s. 2169). Ved salget af kirke og herregård 1767 sikrede Søren Fogh sig, at begravelsen blev reserveret hans slægt 'til verdens ende'.¹¹³ *Kisterne*, der var af zink og egetræ,⁴ var 1885-1959 henstillet i et

lille rum i det nye tårns nordside, indtil de blev nedgravet på kirkegården.

To *kisteplader* af tin, højeovale, kuplede og med skriveskrift, hhv. 57 og 38 cm høje, opbevares i tårnets mellemstokværk, hvor de er fæstnet til en spånplade:

1) O. 1762, for forpagter Niels Lauritzen Fogh, *5. juni 1723 på Schaarup Gaard, †1. nov. 1762 på Stougaard, søn af Lauritz Fogh og Christiana Moth. Den lange vidtløftige indskrift,¹¹⁴ der må være forfattet af den efterladte storebror, indledes med Davids klagesang over den døde Jonatan: »Det gjør mig meget ont for Dig min Broder Jonathan! Du var mig saare deylig« (2 Sam. 1,26). Afdøde glædede ved sin fødsel sine velædle forældre »med en deylig Sjæl i et deyligt Legeme«; ved kristelig opdragelse og egen flid vandt han nåde hos Gud og yndest hos menneskene. Indskrevet ved Universitetet 1742, hvor hans studier forherligede lige så meget »hans Siæls rare Egenskaber, som hans dydefulde Siæl prydede hans smukke Persons Anseelse«. Han »appliance« sig især til agerdyrkning, som han »kultiverede« sammen med sin broder, velbyrdige hr. kammerråd Søren Fogh til Laage, indtil han 1752 forpagtede Stougaard og Alsted (Tørring og Ø. Nykirke sogne). Hans hovedkarakter var ærlighed og oprigtighed, ugemen ædelmodighed, behagelig venlighed. Han foragtede det »vederfarne Bedrageri med al Koldsindighed«. I genvordighed kyssede han Guds tugtende hånd med tålmodighed, og forhindrede sygdoms lidelser ved bestandig gudfrygtighed. Som hans liv var lifligt, så var og hans død behagelig; »thi i et fornøveligt Sind med sund Forstand befalede han sin Siæl i sin trofaste Skabers Haand«. Til slut henvises til »Numeri 23 v. 10«.¹¹⁵

2) O. 1794, for Søren Fogh, hans kongelige majestæts bestalter kammerråd, *18. okt. 1720 på Schaarupgaard, †31. aug. 1794 i Weyle. »Den retfærdiges Ihukommelse er til Velsignelse« (Ordsp. 10,7).

Kirkegårdsmonumenter. 1) O. 1853, over skolelærer og kirkesanger J(ens) C(hristensen) Baggesgaard, *5. jan. 1786, †8. marts 1853; kirkesanger i Sindbjerg i 43 år. Støbejernskors, 80 cm højt; indskrift med versaler. Opstillet syd for kirken

sammen med hustruens (nr. 2), efter at de to kors 1977 var fundet i kirkegårdsdiget.

2) O. 1860, over Kiersten Baggesgaard, født Jensdatter, *1792, †6. maj 1860. Støbejernskors, 80 cm højt, med trepasformede ender; øverst en sommerfugl, nederst et anker. Indskrift med versaler. Opstillet sammen med nr. 1.

3) O. 1918 over kulturhistorikeren J(acob) P(eter) Jacobsen og hustru, filologen Lis (Elisabeth) Jacobsen med to døtre. »Her hviler i fædrenes jord« dr. phil. J. P. Jacobsen, *13. dec. 1869, †10. sept. 1918, »Han mindes med savn og tak«; forlagsleder Grete Jacobsen, *28. april 1904, †8. juli 1953; dr. phil. Lis Jacobsen, *29. jan. 1882, †18. juni 1961 og tegner Karen Jacobsen, *14. sept. 1905, †1. juni 1989.

Stele af granit, 190 cm høj, i skønvirkestil, øverst med »Fred«. På gravsted sydøst for koret.¹¹⁶

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Vejle Amt i almindelighed henvises til s. 56-58, vedr. litteratur og forkortelser til s. 59-62. Endvidere er benyttet:

Arkivalier. LAVib. *Kirkeregnskaber*. Regnskabsbog for Sindbjerg Kirke 1581-1670 (C KRB 373).

NM. *Håndskrifter*. Fr. Uldall, Om de danske Landsbykirker VI, 333-39 (1903). – *Notesbøger*. Søren Abildgaard IV, 34-35 (1771); Jacob Kornerup X, 34 f.; Poul Jensen I, 78, VII, 4, 8 og 36, XV, 33-38, XVI 43-44. – *Indberetninger*. E. Tang Kristensen u. å. (optegnelser om inventaret); J. Magnus-Petersen 1885 (kalkmalerier); M. Mackeprang 1904 (altertavlefigurer); Chr. Axel Jensen (to) 1905 (altertavle), samme 1906 (indskrift på †klokke); N. Termansen 1922 (inventar); Poul Jensen 1927 (inventar), samme 1929 (prædikestol); Eigil Rothe 1928 (kalkmalerier); Egmont Lind 1929 (kalkmalerier, åbning af romanske vinduer), samme 1931 (kalkmalerier), samme 1957-58 (kalkmalerier); Gregers M. Lind 1970 (kalkmalerier); Peder Bøllingtoft 1997 (kalkmalerier), samme 2000 (kalkning), samme 2000 (kalkmalerier); K. Søndergaard Nielsen 1997 (inventar); E. B. Rosing Holm 2000 (inventar); Birch & Svenning 2009 (fugt i murværk); Orla Hylleberg Eriksen, Nationalmuseets Dendrokronologiske Laboratorium, NNU rapportblad nr. 34, 2009 (dendrokronologisk undersøgelse af *alterfrontale), NNU rapport nr. 07, 2015 (undersøgelse af *vinduesramme) og NNU rapport nr. 12, 2015 (undersøgelse af tagkonstruktion over koret). Avisudklip, Berlingske Tidende 1875 (altertavle), Vejle Amts Folkeblad 1958 (kalkmalerier).

Fig. 63. Hoveder af farisæere og skriftkloge, udsnit af kalkmaleri på korets nordvæg fra o. 1175–1200 (s. 2132, jf. fig. 16). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Heads of Pharisees and scribes. Detail of wall painting from c. 1175–1200 on the north wall of the chancel.*

Tegninger og opmålinger. *KglBibl.* Tegning af døbefont af G. Burman Becker u. å. – *NM.* Frihåndstegning af kirken af Ferdinand Richardt 1867; farvelagt grundplan af kirken, to akvareller af kalkmalerier og en af døbefont ved J. Magnus-Petersen 1875; plan og opstalt ved Ludvig A. Petersen 1884; farveprøver af stolestader og prædikestol 1928; to farvelagte tegninger af prædikestol (ved Poul Jensen 1928); tryk af plan ved arkitektfirmaet Birch & Svenning 1997. – *Horsens Museum.* Opmåling af kirken ved Viggo Norn 1951 (plan, længde- og tværsnit).

Litteratur. Christian Kibæk, »Fra Sindbjerg Kirke«, *ÅrbVejle* 1913, 1-9 (forkortet *Christian Kibæk 1913*). *Sindbjerg Kirke*, folder udgivet af menighedsrådet 1995 (8 sider).

Historisk indledning, bygningsbeskrivelse og gravminde ved Niels Jørgen Poulsen, kalkmalerier og inventar ved Ebbe Nyborg og orgler ved Ole Beuchert Olesen. Engelsk oversættelse ved James Manley, oversættelse fra latin ved Peter Zeeberg. Korrektur ved Jørgen Lethan. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedso. Redaktionen afsluttet februar 2015.

¹ *Repert*, 1. rk. nr. 1952.

² *Kronens Skøder* II, 576 f.

³ Ejendomshistorien er udredet i Marius Hansen, »Grejs gamle Kirke«, *ÅrbVejle* 1919, 50-81, især 69-74.

⁴ *Christian Kibæk 1913*.

⁵ *KancBrevb* 14. maj 1616.

⁶ *KancBrevb* 9. okt. 1650. Forinden havde Jørgen Juul til Agersbøl og Låge tiltusket sig den eftertragtede forpagtning hos sysselprovsten Niels Olufsen, hvorfor bønderne klagede til kongen, som senere gav dem medhold, jf. *KancBrevb* 10. febr. og 13. juni 1650.

⁷ LAVib. *Landsbykirkernes rgsk.* Regnskabsbog for Sindbjerg 1581-1670 (C KRB 373).

⁸ LAVib. *Ribe bispearkiv.* Kirkeregnskaber for Jelling Syssel 1676-86 (C 4.1388).

⁹ *KancBrevb* 14. marts 1634.

¹⁰ Den kongelige Mønt- og Medaillesamling. F.P. 2889.

¹¹ *PræsteindbWorm* I, 182. Jf. Schmidt, *Helligkilder* 146.

¹² Jf. skolens fundats 1741 (note 18).

¹³ Jf. note 7 og 8.

¹⁴ LAVib. *Ribe bispearkiv.* Kirke- og præstegårdssyn 1793-1832 (C 4.704-11).

¹⁵ LAVib. *Rytterdistrikter.* Synsprotokol for Skander-

borg, Dronningborg og Kolding rytterdistrikter 1724-34 (X 156.4).

¹⁶ LAVib. *Nørvang-Tørrild Hrdns provsti*. Synsprotokol 1854-1890 (C 38.3).

¹⁷ Jf. note 8. Skoleholderen betalte 1678 ingen afgift af jorden, men skulle til gengæld have opsyn med kirken, 'så der ikke bliver stjålet fra den'.

¹⁸ Skolens fundats er gengivet i J. Alsted, »Sindbjerg Skoles Oprettelse (1741)«, *ÅrbVejle 1923*, 113-24. Den er underskrevet 18. marts 1741 på Låge af ejeren Christian Leth som største jordbesidder i sognet og herefter godkendt af de øvrige ejere af fæstegods: Henning von Arensdorff til Stougård og Alstedgård, Gert de Lichtenberg til Engelsholm, Niels Morville til Brandbjerg og Mauritz Jørgensen til Agersbøl samt af sognepræsterne i Grejs-Sindbjerg og Uldum-Langskov, der begge havde annekspræstegårde i sognet. Endelig er den approberet af stiftamtmanden og biskoppen i Ribe (den sidste var Hans Adolf Brorson).

¹⁹ Indb. ved Magnus-Petersen 1885.

²⁰ Indb. ved Egmont Lind 1929.

²¹ Efter ommuringen af karmene ligger lysningen nu for tæt ved vinduernes yderside.

²² Senere blev moden gipsede lofter som i den nye kirke i Hatting fra 1786 (s. 1557).

²³ LAVib. *Ribe bispearkiv*. Årlige indberetninger, Sindbjerg Kirke, 1815-19, 1820-24 (C 4.764-65).

²⁴ Jf. note 7 og 8. 1599: »Skriffisgulvet«, 1679 »Skriffisdøren«, 1679: »Skriffthusdøren«.

²⁵ 1617 bestodtes en ny egetrappe 'uden op til tårnet til dem som ringer med klokken'. Trappen blev fornyet igen 1637 og 1679, og 1682 forsynedes 'lofts-døren' med en lås.

²⁶ Dette rimer med, at 'gavlen over kirkens vestende' 1734 skulle nedtages og opmures igen (jf. note 15).

²⁷ Jf. sammenstyrtede eller nedtagne tårne i bl.a. Klakring, Rårup, Torsted og Løsning.

²⁸ Også i Løsning er der en tagrytter over tårnunderdelen (s. 1738).

²⁹ Kirke- og Undervisningsministeriet overlod 13. maj 1884 opmålingen til Nationalmuseets arkiv med bemærkningen, at kirken skulle forsynes med 'et tårn med spir, medens våbenhuset borttages' (korrespondance i NM). Ved synet 4. juni 1884 blev det tilrådet, 'at opføre tårnet fra grunden af'.

Det nye tårn fandtes ved synet 16. juni 1886 'godt og forsvarligt udført' (jf. note 16).

³⁰ Kirkefolder udgivet af menighedsrådet 1995.

³¹ Ludvig A. Petersen var 1877-80 konduktor hos gkl. bygningsinspektør V. Th. Walther, hans senere svigerfar, ved restaureringen af Århus Domkirke.

³² Sml. også det samtidige spir over tårnet ved Kolding Skt. Nikolaj Kirke, s. 653.

³³ Jf. Niels Jørgen Poulsen, »Kalkbrænderne ved Mariager fjord«, *Festskrift til Harald Langberg*, 1979, 111-26.

³⁴ Korrespondance i NM.

³⁵ NM. Dendrokronologisk Laboratorium. Orla Hylleberg Eriksen, NNU rapport nr. 12, 2015.

³⁶ LAVib. *Provstearkiver*. Synsprotokol for kirker og præstegårde 1803-18 (C 35A).

³⁷ NM. Dendrokronologisk Laboratorium. Orla Hylleberg Eriksen, NNU rapport nr. 07, 2015.

³⁸ For eksempler på sådanne loftsvinder, se *DK Ribe* 1685 med fig. 11 og 3223 med fig. 15.

³⁹ Ulla Kjær mente 1987, at den kronede person sandsynligvis skulle opfattes som en præst, eller i alle tilfælde som indbegrebet af det gamle samfund og den gamle pagt. *DaKalkmalerier*, Senromansk tid, 1175-1275, 74-75.

⁴⁰ Det må ikke mindst være Jesusfiguren, der er blevet skadet ved undersøgelsen 1885.

⁴¹ Nørlund-Lind, *Kalkmalerier* 145.

⁴² Eigil Rothe kalder i sin indb. 1928 (i NM) maleriet på dets bedst bevarede partier for 'dristigt og stærkt i farvevirkningen'.

⁴³ Redegørelsen for teknikken er et kort uddrag af udførlige indberetninger (i NM) ved Eigil Rothe, Egmont Lind og Peder Bollingtoft. Jfr. i øvrigt Peder Bollingtoft, »Fra mur til maleri. Refleksioner over vægmaleriteknikker i 11-1200-tallet«, *hikuin* nr. 34, 2007, 17-42.

⁴⁴ Artiklen »Ehebrecherin« i *Lexikon der christlichen Ikonographie*, udg. Engelbert Kirschbaum, Rom, Freiburg, Basel, Wien, 1968.

⁴⁵ Nørlund-Lind, *Kalkmalerier* 144 ff. drog ikke den fulde konsekvens af, at han tilskrev guldsmedarbejder og kalkmalerier samme værkstedsmiljø. Således karakteriseres de gyldne altre med betegnelsen 'den dramatiske stil', der ikke bruges om malerierne, skønt den ikke mindre passer på en hel del af dem. Det skal her vedgås, at Nørlund kun kendte hen ved halvdelen af de dekorationer, som kan ses i dag.

⁴⁶ Nørlund-Lind, *Kalkmalerier* 144-48. Opfattelsen af Jelling som vigtig kongsgård op i 1100-tallet bygger til dels på en fejlslæsnings. Se Tage E. Christiansen, »De gyldne altre 1. Tamdruppladerne«, i *ÅrbOldkHist* 1968, 188 ff. Jf. *DK Århus* 5045 med note 36.

⁴⁷ Henrik Græbe, Kirsten Trampedach og Mette Jensen, »Kalkmalerierne i Mårslet kirke«, *NMArb* 1986, 164-81 og *DaKalkmalerier*, *Senromansk tid 1175-1275*, red. Ulla Hastrup og Robert Egevang, uden år, nr. 7-10, 29, 43.

⁴⁸ Saksisk kunst var i Henrik Løves tid stærkt præget af den engelske. Jf. *Heinrich der Löwe und seine Zeit. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125-1235. Katalog der Ausstellung Braunschweig 1995*, München 1995 Band 1-3.

⁴⁹ Søren Kaspersen, »Helmarshausen oder andere Quellen? Betrachtungen zur dänischen Wandmalerei im 12. Jahrhundert«, *Helmarshausen und der Evangeliiar Heinrichs des Löwen*, Göttingen 1992, 183-84.

⁵⁰ *Heinrich der Löwe* (jf. note 48), Bd. 1, 206-10. Det må

dog bemærkes, at man i evangeliaret ikke finder sidestykker til de jyske maleriers bevægede stil.

⁵¹ Udsagnene er omskrivninger af Matt. 11,28 og 25,45.

⁵² Poul Nørlund, *Gyldne Altre. Jysk Metalkunst fra Valdemarstiden*, 1926, 2. udgave, Højbjerg 1968, især 155-64; Gérard Franceschi, Poul Grønder-Hansen og Asger Jorn, *Nordens gyldne billeder fra ældre middelalder*, 1999; Sissel F. Plathe og Jens Bruun, *Danmarks Middelalderlige altertavler – og anden billedbærende kirkeudsmykning af betydning for liturgien og den private andagt*, 2010, 2, 875-76.

⁵³ Hele majestas-pladen måler 37,5×23 cm.

⁵⁴ Jf. Nørlund 1926 (jf. note 52), 29.

⁵⁵ Jf. Nørlund 1926 (jf. note 52), 43.

⁵⁶ Der er således næsten tale om et T-kors, formentlig af pladshensyn.

⁵⁷ Nørlund 1926 (jf. note 52), 46, opfattede personen som profeten Habakuk, der varslede om Himmelfarten.

⁵⁸ Nørlund 1926 (jf. note 52), 50 med note 5.

⁵⁹ En anden kilde til medaljonen er en kopi, der blev lavet nogle år for tyveriet til at pryde det gyldne alter i Stadil (Ringkøbing Amt).

⁶⁰ Nørlund 1926 (jf. note 52), 155-64. Jf. Søren Kaspersen, »Gyldne altre og nadverteologi«, *Ting og tanke. Ikonografi på liturgiska föremål*, udg. Ingalill Pegelow, Stockholm 1998, 153.

⁶¹ Nørlund 1926 (jf. note 52), 155-64.

⁶² Jf. Stadilalteret, hvor der er lagt forskelligt farvet folie under bjergkrystallerne. Nørlund 1926 (jf. note 52), 184.

⁶³ Nørlund 1926 (jf. note 52), 18-21. Jf. frontalet i Borbjerg Kirke, DK Ringkøbing 1870.

⁶⁴ En ydre buelinje i felt 9 ville svare til en ca.70 cm bred mandorla, og dens formål er uklart.

⁶⁵ Erhard Brepohl, *Theophilus Presbyter und das mittelalterliche Kunsthandwerk* Bd. 2, *Kunsthandwerk*, Köln Böhlau 1999, 52, 215-17. Se også Nørlund 1926 (jf. note 52), 21 ff. og Andreas Oldeberg, *Metalltechnik under vikingatid og medeltid*, Stockholm 1966, 224 ff.

⁶⁶ A. Lemeunier, *Le Vernis Brun. Splendeurs du decor dans l'orfèvrerie mosane*, sammenfatning af (utrykt) doktorafhandling ved universitetet i Liège 1987, Søren Kaspersen, Karen Stemmann-Petersen og Ulrich Schnell, »Technical investigations of the Danish 'golden alters', *Medieval Reliquary Shrines and Precious Metalwork*, udg. af Kilian Anheuser og Christine Werner, London 2006, 109-17, Karen Stemmann-Petersen, Søren Kaspersen, Poul Grønder-Hansen og Niels Bonde, »Guldets tale. Gamle og nye blik på middelalderens gyldne altre«, *NMArb* 2007, 131-46, samt Ines Frontzek og Rolf-Dieter Blumer, »Historische Oberflächenveredelung im neuen Licht. Braunfirnis am Hertwig-Radleuchter der Comburg«, *Restaur* nr. 1, 2013, 24-29.

⁶⁷ Karen Stemmann Petersen takkes for værdifuld hjælp med den tekniske undersøgelse. Også Poul Grønder-Hansen har bidraget med iagttagelse.

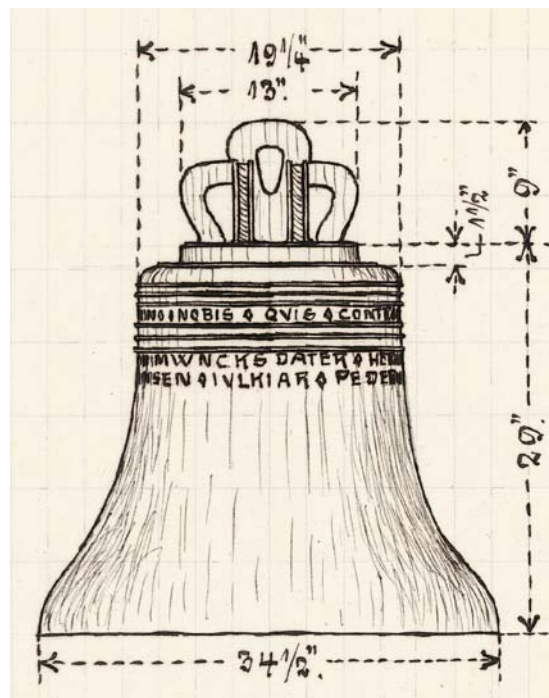

Fig. 64. †Klokke nr. 3 (s. 2171, jf. fig. 58). Opmåling ved De Schmithske Jernstøberier, Ålborg, 1906. – †Bell. Scale drawing.

⁶⁸ Kaspersen 1998 (jf. note 60), 150-65.

⁶⁹ Kaspersen 1998 (jf. note 60), 159. Det atypiske Lisbjergalter er her en undtagelse.

⁷⁰ Kaspersen 1998 (jf. note 60), 103. Som mulig forklaring anføres liturgiske hensyn, idet beretningen om Flugten til Egypten hørte til læsningen til 1. jan., mens Helligtrekongersdag først falder på 6. jan.

⁷¹ Harald Langberg, *Gunhildkorset. Gunhilds Cross and Medieval Court Art in Denmark*, 1982, 35.

⁷² Tamdrupfigurens nu manglende krone var sekundær, mens den i Odder er aftaget men har efterladt spor. DK Århus 2547, 5118 med fig. 74.

⁷³ Martin Blindheim, »Skandinaviske krusifiks med Verdighetstegn«, *Festskrift til Martin Blindheim ved 70-årsdagen 2. februar 1986*, Oslo 1986, 59-90.

⁷⁴ Lise Gotfredsen og Hans Jørgen Frederiksen, *Troens billeder. Romansk kunst i Danmark*, Herning 1987, 286-88.

⁷⁵ Nørlund 1926 (jf. note 52) 29.

⁷⁶ Nørlund 1926 (jf. note 52), 29-30. Se også Gertrud Schiller, *Ikonographie der christlichen Kunst* Bd. 1, Gütersloh 1966, 69-98.

⁷⁷ Harald Langberg, *The Lundo Crucifix, Lundokorset*, 1992, 49-50. Jf. *Ornamenta Ecclesiae. Kunst und Künstler der Romanik in Köln*, udg. Anton Legner, Köln 1985, Bd. 2, 431-34.

- ⁷⁸ *Nørlund 1926* (jf. note 52), 42–43. Flere europæiske sidestykker i Robert Didier, »Une Descente de croix sculptée mosane du xième siècle. A propos du Christ de l'ancienne 'Curva Crux' de Louvain«, *La Depositione lignea in Europa. L'immagine, il culto, la forma*, udg. G. Saponi & B. Toscano, Perugia 2004, 423–48.
- ⁷⁹ *Ibid.* Gertrud Schiller, *Ikonographie der christlichen Kunst* Bd. 2, Gütersloh 1968, 177–80. I Silos løfter engle ikke direkte sjælen op, men rækker salighedens klæder ned og svinger med røgelseskar.
- ⁸⁰ Maria Ancykowski, »Astkreuze. Gestalt und Bedeutung«, *Christus am Kreuz. Der Gekreuzigte in der mittelalterlichen Skulptur Westfalens*, Unna 1990, 31–42.
- ⁸¹ W. L. Hildeburgh, »On Palm-tree Crosses«, *Archaeologia* 1931, 49–61. Et palmekors kendes fra krucifikset i Orte Kirke (Odense Amt).
- ⁸² Beckett, *Dakunst* 1, 225–26, *Nørlund 1926* (jf. note 52), 155–64.
- ⁸³ *Nørlund 1926* (jf. note 52) påpeger som en lille vigtig fælles detalje de (ulogisk) opadbuende tværfølger langs Synagogafigurens ben, der også kendes fra Tamdruppladerne.
- ⁸⁴ *Nørlund 1926* (jf. note 52), 155–64 er mere udførlig end her på disse punkter.
- ⁸⁵ Man kunne dog tænke sig, at Sindbjerg-guldsmeden havde kendt noget som Tamdruppladerne fra værkstedet og uden held forsøgt at nå samme plasticitet.
- ⁸⁶ *DK Ribe* 2819, 22–23, jf. Birgit Als Hansen, »Middelalderlige glasmalerier«, *hikuin* 1, 1974, 87–96.
- ⁸⁷ Jf. note 46.
- ⁸⁸ Carl R. af Ugglas, *Gotlands medeltida träskulptur till och med höggotikens inbrott*, Stockholm 1915, 87, note 2. *Nørlund 1926* (jf. note 52), 163.
- ⁸⁹ Aron Andersson, *L'Art Scandinave* 2, Zodiaque, 1968, 339–40. Engelsk udgave *The art of Scandinavia*, London, New York, Sydney, Toronto, 1970.
- ⁹⁰ De riflede glorier er et udpræget rhinlandsk (og ufransk) træk. For Heribertskrinet se Peter Lasko, *Ars Sacra 800-1200*, Yale 1972, 2. udg. 1994, 202–04, for Servatiuskrinet Renate Kroos, *Der Schrein des heiligen Servatius in Maastricht*, München 1985.
- ⁹¹ NNU rapportblad nr. 34, 2009 ved Orla Hylleberg Eriksen.
- ⁹² *Langberg 1992* (jf. note 77) 49–50. Der lægges her afgørende vægt på, at Gudslammet som motiv i Danmark især skulle tilhøre tiden før Valdemarerne.
- ⁹³ *Kaspersen 2006* (jf. note 60) 79 med note 5.
- ⁹⁴ *Nørlund 1926* (jf. note 52), 58. I tysk epigrafik forekommer det åbne 'e' fra midten af 1100-tallet. Rudolf M. Kloos, *Einführung in die Epigraphik des Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Darmstadt 1992, 125 ff. *Langberg 1992* (jf. note 77) afviser s. 48–49 Nørlunds epigrafiske argument med en henvisning til Nørlund selv.
- ⁹⁵ NM. Jacob Kornerups notesbog nr. 10, 35 og brev fra F. Uldall 22. dec. 1871 til Museets direktion.
- ⁹⁶ NM. Genstandsprotokol. Nørlund kendte kun til medaljonen herigennem.
- ⁹⁷ Dele af det gamle rammeværk fra 1868, der er i stil med det nuværende, findes nu på kirkeloftet.
- ⁹⁸ Sissel F. Plathe og Jens Bruun, *Danmarks Middelalderlige Altertavler*, 2010, 874.
- ⁹⁹ NM. Jacob Kornerups notesbog X, 34–35.
- ¹⁰⁰ Kalker af de fundne skriftrester ved Poul Jensen findes i NM.
- ¹⁰¹ Arbejderne foretoges 1647 og 1670 (jf. ndf.). Måske har de to malere blot knyttet an til årstallet 1659 på alterstagerne.
- ¹⁰² *DaAtlas*.
- ¹⁰³ M. Sørensen, *Horsens Orgelbyggeri. Katalog*, Horsens 1923. Orglet har opusnummer 100.
- ¹⁰⁴ Ifølge værkfortegnelsen på orgelbyggeriets hjemmeside. Arbejdet præsenteres her som en nybygning med opusnummeret 324.
- ¹⁰⁵ Gården var J. P. Jacobsens fødegård, jf. syvstage og kirkegårdsmonument nr. 3.
- ¹⁰⁶ RA. *Rentekammeret*. Regnskaber ældre end 1559. 1528–29. Fortegnelse over indkrævede klokker (reg. 108a).
- ¹⁰⁷ Det utydelige årstal må af hensyn til de anførte personnavne være enten 1584 eller 1589. Søren Abildgaard læste (jf. notesbogen 1771) fejlagtigt året som '1634' (i romertal MDCXXXIV, idet L er læst som C), mens Tang Kristensen (i utrykte optegnelser o. 1900) mente at læse 'MDXXXIX', altså 1539, idet han har udeladt et L. Andre ældre afskrifter er mangelfulde.
- ¹⁰⁸ Jens Jørgensen Jelling overtog først Låge 1678, året før sin død. Enken Anne Nielsdatter Obling (†1703) blev 1688 gift med sognepræst i Kolding, senere biskop i Ribe Ancher Anchersen (†1701), der dermed blev ejer af Låge. Hans epitafium, fra 1729, hænger i Kolding Skt. Nikolaj Kirke (jf. s. 741 f. med fig. 152). – Anne Nielsdatter Obling skal ifølge *DaBiogrLeks* være begravet i Sindbjerg 4. april 1703, men da hendes navn ikke optræder på mindetavlen, er det mere sandsynligt, at hun er bisat med sin anden mand, Ancher Anchersen, i Kolding Kirke.
- ¹⁰⁹ NM. Søren Abildgaards notesbog IV, 34–35 (1771).
- ¹¹⁰ Jf. også Knud (Jørgensen) Hauchs gravsten og 1kisteplade i samme kirke (*DK Ribe* 799 og 807). – De gode ønsker 1717 for slægten Hauch bar rigelig frugt. Af Jørgen Johansen Hauchs efterslægt er mere end en halv snes optaget i *DaBiogrLeks*, heriblandt digteren Carsten Hauch †1872.
- ¹¹¹ *DaAd.Årb.*
- ¹¹² Kammerherre Søren Fogh, der ejede Låge Hovedgård 1748–67 og Sindbjerg Kirke 1762–67, har som testamentarisk gave (1794) skænket bl.a. et *alterklæde til Vejle Skt. Nikolaj Kirke (jf. s. 120).
- ¹¹³ Marius Hansen, »Grejs gamle Kirke«, *Årb. Vejle 1919*, 73–74. Til gravkapellet vedligeholdelse afsattes 150

Fig. 65. Topstykke fra (†)epitafium (jf. fig. 59) med kronende †midtparti fotograferet på kirkeloftet 1922 (s. 2172). Foto Niels Termansen. – Top piece from (†)sepulchral tablet with crowning †middle section photographed in the church loft 1922.

rdl., af hvis renter Låges og kirkens ejere skulle afholde udgifterne.

¹¹⁴ Indskriften er gengivet i sin helhed i *Christian Kibæk 1913*.

¹¹⁵ Dvs. 4 Mos. 23,10, i oversættelsen fra 1992: 'Hvem

kan tælle Jakobs støvkorn, hvem kan opregne Israels støvfug? Måtte jeg dø, som retskafne dør, måtte jeg få et endeligt som de!'

¹¹⁶ Leif Ingvorsen, *Fædrenes jord. Et dobbeltportræt*. Amtscentralen for Undervisningsmidler i Vejle Amt 1987.

SINDBJERG CHURCH

Building. The church, best known for its Romanesque wall paintings and its 'golden altar', is a Romanesque building of calcareous tufa, probably built around 1150, possibly a little earlier. It consists of chancel and nave, at the western end of which a tall, neo-Gothic tower (architect Ludvig A. Petersen) was erected in 1885.

The anonymous tufa church is without decorative details, and the chancel arch and both doors have been rebuilt. Only an ashlar facing of granite at the bottom of the facades distinguishes it from the other tufa churches of the region. The tufa walls were built over two courses of well-dressed granite ashlar which are together 110

cm in height. The limewashed ashlars rest directly on the foundations, and several are of considerable length.

The Romanesque church once had a total of nine windows: five in the chancel and two in each of the long sides of the nave. The two windows in the north side of the chancel, which were bricked up in connection with the vaulting, were re-opened in the inner half in 1929. In the nave the inner half of the two windows in the north side is open above the vaults (fig. 9). Of a Romanesque **window frame* (figs. 8 and 10), removed in 2014, one vertical casing was preserved. The window frame was formed of four pieces of wood, and the round-arched opening measured c. 120×45 cm. On the inside the frame was rebated to fix the glass, and mortising shows that the window was divided into six fields. A dendrochronological analysis gave the result that the oak, which was without sapwood, was felled after c. 1127.

In the chancel the wooden ceiling was replaced by a vault around 1500, while the nave kept its wooden loft, which served as a corn store until the middle of the 1700s. A staircase in the north-western corner of the chancel, built at the same time as the vault, gives access to the loft.

In 1885 the neo-Gothic tower replaced a Late Medieval *†tower*, of which only the lower part was preserved, covered by a roof shared with the nave. In 1885 a Late Medieval *†porch* was also demolished on the south side of the nave.

Wall paintings. The church has wall paintings from two periods, revealed and investigated in 1928, 1956 and 1999.

1) Particularly interesting is a Romanesque decoration from c. 1175–1200, which once covered all the walls of the church, but is now almost exclusively preserved on the north wall of the chancel. Between the windows, which are decorated with wave borders like some of the **golden altars* one sees a richly-figured representation of Jesus and the woman taken in adultery (fig. 15) whom he saved from stoning (John 8, 1–11). The Pharisees have stones in their hands and enter from the right with the woman, who sits, small

and turning half-sideways, wearing a patterned dress (fig. 16, 63). The leading figure is very magnificently dressed and wears a royal crown for which there is no source in the Bible, but which may be meant to identify him as a high priest. On the left Jesus stands leaning forward, now much faded, writing with a stick on a now-empty scroll which rolls out in front of the women and which must have contained His words: “Let he who is without sin among you cast the first stone”. Behind Jesus are the remains of a group of six Jews with the same characteristic Jews’ hats as the Pharisees (fig. 17).

There is much to suggest that Jesus, who wears a large cross-halo (fig. 17), was shown in motion, perhaps with the crossing legs that can be seen in other wall paintings of the region. The Pharisees are best preserved, and judging from the heads are both young and old men with full hair and beard (fig. 63). They stand, almost in affected poses, with outstretched legs and feet. The garments are richly decorated with patterned borders and precious stones.

The leading figure, the ‘high priest’, holds a stone in his left hand; the right hand was probably making a significant gesture. His cloak, which has a pattern of two concentric circles with small diagonally running crosses, surrounds his body like a shell, as the collar curves around the nape of the neck without touching it.

Above, the painting is terminated by a meander frieze, which can also be noted above the vaults both in the chancel and nave. And beneath the painting, in 1928, a lower, bottom *†frieze* was seen with arcades showing traces of figures, probably apostles.

The paintings were applied to a brownish, only slightly glazed plaster directly on the tufa. A preliminary drawing even included facial features, hair and beard. The colours are richly nuanced, especially in the costumes. The bottom was once a fine blue (azurite), and other colours used were white, green (now almost grey), red lead (now black) as well as dark and light ochre.

The decoration is related in style and details to a number of others from around 1200 in eastern and southern Jutland (pp. 1729–30, 1933, 1987).

The distinctive way in which the 'high priest' wears his cloak can be compared to the illuminations in Henry the Lion's *Evangelary* from 1173-75 (or 1188).

2) Around 1500, in the chancel vault, one sees a large representation of Judgement Day spread over all four severies. In the east severy (fig. 19) Christ is enthroned on the rainbow, raising His hands and showing His wounds. From His mouth issue the lily of grace and the sword of retribution. Corresponding to these are two Latin scrolls at His sides with the injunctions: "Come, ye blessed of my Father" and "Depart from me, ye cursed, into everlasting fire" (only fragments preserved). At the bottom the dead are rising from their graves, and at the sides we see the castle of Paradise with St. Peter (in the north) and the jaws of Hell.

The north and south severies show the intercessors Mary (in the north) and John the Baptist (fig. 21), who now appear much worn. Finally, in the western severy, there stands a slightly smiling angel with the instruments of the Passion of Jesus (fig. 20).

The characteristic slender vine ornaments can also be seen above the vaults on the upper walls of the nave and show that the decoration covered the whole church. Its closest parallel can be found in Hornstrup Church (p. 2001).

Furnishings. A *golden altar, a Communion table frontal (fig. 24), is a rare item of goldsmith's work from c. 1175-1200, and since 1874-75 has been in the National Museum. It has been executed against a background of oak, 103×175 cm, and consists of chased and engraved copper with gilding which is contrasted in the ornamentation with so-called brown varnish (*vernīs brun*), and was originally decorated with rock crystals. Most of the relief panels of the frontal are missing now.

An outer frame with roundels in the corners and in the middle of the long sides frames 19 relief panels in three rows, edged with narrower lists with bevelled sides and small square blocks where they meet. A larger middle panel has the shape of a mandorla with a *Majestas Domini* and cuts off a large or small piece of the six closest

panels. Two very narrow panels at the sides have been executed as personifications of the Christian Church (*Ecclesia*) and Judaism (*Synagoga*), while the other, almost square reliefs, 19-20×19 cm, showed 16 scenes of the life of Jesus. Of the reliefs only five are preserved, the *Majestas Domini*, *Synagoga*, the Birth of Christ, the Deposition from the Cross and the Ascension. But thanks to the inscriptions on the upper lists of the individual panels it is possible to identify almost all the subjects. The relief is very low everywhere, up to 0.7 cm, and highest in the *Majestas* figure, where it reaches 3.3 cm. All the preserved reliefs have been pointed up after embossing with an engraving that has added further details.

The *inscriptions* on the frontal, which can be seen on the outer frame, in the inside of the mandorla, and on the sloping sides of the lists above the reliefs, are in golden majuscules against a background of brown varnish (fig. 34, 36-37). On the outer lists of the frame, along the three outer edges, one can read Marian inscriptions beginning at the bottom left: "xptm virgo ..." (the Virgin ... Christ ...). / "Salve stella maris solem vit(ae) ... rabis. Celorum regi tria dant tres dona sabeī" (Hail Star of the Sea, thou shalt bear the Sun of Life. To the King of Heaven the three Sabaeans give three gifts). / "Dvcitvr egiptvm regem fvgiens maledictvm" (He is borne into Egypt, fleeing the accursed king).

The inscriptions on the lists represent the titles of pictures and are listed here along with the description of *the panel reliefs*, beginning with the mandorla and its side panels (1-3) and continuing with the other panels at the top left (4-19; cf. fig. 25).

1) (Figs. 26, 37) *Majestas Domini*. "Hic est Majestas cvi totvm velle potestas" (This is the Majesty with the power to will all). Christ is shown seated on a throne with His right hand raised and His left hand holding the Book of Life against His knee; His bare feet rest on a sloping foot-piece.

The mantle comes in from both sides in front of the body and is tied with a large (unusual) knot, while around the legs it forms curving folds and at the knees a kind of damp folds with fine,

fan-like branching wrinkles. Beneath the tunic the ends of a stole appear. Christ is in other words shown both as a king and as a celestial high priest (Hebr. 9,11). Around the right arm is an arm ring with pearls, which must be viewed as a (very unusual) mark of dignity.

2) †*Ecclesia*, “Eccl(e)c(i)a”, a personification of the Christian Church, the relief is missing.

3) (Fig. 27), *Synagoga*, “Sina(goga)”, personified Judaism. The slender woman stands with an (unbroken) standard in her hands, blindfolded (the blindness of the Jews) and has just lost her crown, which floats awry above her head.

4) †*The Annunciation*. “ra”?, now missing, subject identified from the context.

5) †*The Visitation*, “Elisabet Ma(ria)”, relief missing.

6) (Fig. 28), *The Nativity*, “Nat(i)o D(omi)ni”. Mary lies in a proper bed with bars, reaching up towards the child, who lies in the background in a slightly inclined cradle, between fine items of architecture. On the left sits Joseph in front of an arcade, as usual holding his hand under his cheek, while an angel in the middle of the picture swings a censer. At the foot of the bed stands a large tub, presumably for bathing the child.

7) †*The Annunciation to the Shepherds*, “Angelus ad Pastores”, relief missing.

8) †*The Magi with Herod*, “Magi ad He(rodem)”, relief missing.

9) †*The Flight into Egypt*, “Fvga in Egip(tvm)”, relief missing.

10) Unknown subject, inscription and relief both missing.

11) †*The Presentation in the Temple*, “Pvrficatio”, relief missing.

12) †*The Marriage at Cana*, “In nvptiis”, relief missing.

13) †*The Baptism of Christ*, “Baptismvs”. Relief missing.

14) †*The Temptation of Christ*, “Temptatio D(omi)ni”, relief missing.

15) †*The Transfiguration*, “Tran(s)figvraci(o)”, relief missing.

16) (Fig. 29), *The Deposition from the Cross*, “Depositio D(omi)ni”. The cross, with the almost destroyed figure of Jesus, stands slightly to the left

of the middle of the relief. Closest to it Joseph of Arimathaea (on the left) and Nicodemus are taking Jesus down; Nicodemus, with a highly agitated motion, is raising a large pair of pliers to loosen the nails from Christ’s left hand. He turns his bearded face up towards Jesus. Outermost stand, as usual, the grieving Mary (on the left) and John, and at the top, above the head of Jesus, two angels lift his small human soul up to heavenly bliss (highly unusual). The cross takes the form of a Tree of Life, appearing as an unbranched trunk (a branch cross) or a palm tree (a palm cross).

17) †*The Resurrection*, “Res[vrrect]io d(omi)ni”, relief missing.

18) (Fig. 30), *The Ascension*, “Ascensio”. Christ floats, wreathed in pearls, in a mandorla, holding His right hand in a gesture of blessing in front of His chest and carrying the Book in His left hand. At his sides two large angels descend vertically from the cloud, the left-hand one with an empty scroll, the right-hand one with a preaching gesture. At the bottom stand the Apostles in two close groups and look up at the miracle, while among them stands a small figure in a hood, presumably Mary.

19) †*The Miracle of Pentecost*, “Pentecosten” (fig. 31). Of the missing relief one sees, in the bottom left-hand corner, a little cloth and four bare feet, and in the top right-hand corner a roof and a tower.

Besides the relief panels, to the roundels of the frame (20) six †*medallions with chased motifs* have been fastened, now all missing. The middle one at the top showed the *Lamb of God* and went with the rest of the altar to the National Museum in 1875. But it was stolen around 1910, and is now mainly known from a photograph of around 1900 (fig. 38). An object with corners that the Lamb holds between its legs is perhaps the book with the seven seals (Rev. 5, 1-14).

The frame and the lists are or were furnished with decoration in the form of rich *ornamental borders* with gilding and brown varnish, the essentials of whose appearance can be seen in figs. 3a-e, 33-34. The upper surface of the mandorla is decorated with slender foliage (cf. fig. 26, 37), interrupted by 16 oval mountings with beading

for now-missing †*rock crystals*. In the intersections of the lists and at their attachment to the framing there were also rock crystals, a total of 25, the mountings of which are mainly preserved and show the sizes and shapes of the stones (circular and oval (cf. fig. 35a-b)).

Technique. Serving as backing are two horizontal oak planks 2.5 cm thick, to which the outer frame and lists are fastened with large dowels. This technique is different from the one used on the other Danish golden altars, which either have a true frame (Lisbjerg) or special end pieces, and whose internal panels are not attached but hollowed out on the planks.

On the front of the wood one sees preliminary scoring which shows that the mandorla was not planned in its present width (37 cm), but a little wider (42 cm). The relief panels are executed in the chasing technique (*repoussé*) known since antiquity, as described c. 1100 by the monk ‘Theophilus’. The copper, as in the other golden altars, is very pure, c. 99% copper, 1% lead etc. The sheet thickness is only about 0.2 mm.

Art historians have always attributed the golden altar to the same *workshop* as the altar from Tamdrup Church (c. 1200, DK Århus 5173-5175), inasmuch as there are a number of technical and motivic similarities. There is however also an important difference. While the Tamdrup figures are chased in high sculptural relief, and the folds of the drapery are used to shape bodies and movements, the figures in Sindbjerg are flat and stiff in their meticulousness. The two frontals can thus be assumed to have been executed in the same workshop, but not by the same goldsmith.

The Sindbjerg altar belongs, like the contemporary wall paintings, within a distinct artistic circle that can be traced along a curving line through the dioceses of Ribe and Aarhus, and which apparently included goldsmiths, painters and stained glass makers. Neither of the two diocesan cities appears definitively to be the centre for these works. As there are also no important monasteries in the area, it is a mystery where the artistic milieu was localized.

It is no less important to pinpoint the frontal’s European models. They have been sought

in England and in western and southern France. But it is perhaps more likely that one should seek the inspiration in the rich metal art of the Rhine and Meuse area. We can mention the Heribert Shrine in Cologne-Deutz (1170) and the Servatius Shrine in Maastricht (c. 1170-80), where the treatment of the drapery is very similar but has a quite different sculptural quality.

A *dendrochronological dating* of the two planks of the backing was attempted in 2009 and showed that the wood was local (from western Denmark), and that the upper plank was already about 100 years old when it was used. The lower one only had heartwood with its youngest growth ring from 1124, which – allowing for the absent sapwood – gives a dating ‘after 1145’. The specimen thus does not tell us how long after 1145 the tree was felled. And since the upper plank was old when it was used, the lower one could strictly speaking also have been old.

Later history. The frontal was apparently preserved by remaining in its original place in front of the †Communion table and for centuries was hidden behind the church’s †antependia. However this did not prevent meddling fingers from prising out the rock crystals and most of the reliefs. The piece was ‘discovered’ in 1867 by the antiquary Jacob Kornerup and transferred to the National Museum in 1874-75 (inv. nos. D 928, D 966-67).

Other inventory. More or less contemporary with the building is the Romanesque font with its lion motif, while 15 carved wooden saint figures belonged to a large altarpiece from c. 1520.

The pulpit bears the date 1599, and a piece of pew panelling is from the same time. The altar plate was donated in 1656 by Jørgen Juul and Ellen Arenfeldt of Agersbøl. This couple were frequent benefactors of the church, since they also donated the altar candlesticks in 1659, a †bell in 1656, a †baptismal dish in 1652 and partly funded a refurbishing of the pulpit in 1647, while in 1646 the couple had a †family chair set up among the pews. They donated the altar candlesticks, according to the inscription, ‘because the Poles had stolen the previous ones’.

The sounding board of the pulpit is mainly from c. 1783, and the same is true of an earlier altar painting of *The Last Supper*, while a pair of leaved doors in rustic Rococo style is from c. 1762 and comes from a burial in the tower.

Colour scheme and repairs. The furnishings were coloured in 2000 by E.B. Rosing Holm with two basic grey shades, red, brown and a little silver and gold.

The church accounts of 1647 say that 'Jørgen the cabinetmaker' in Vejle was paid that year for a new pulpit, while 'Anders Maler' (i.e. Anders the painter) decorated it. The information on the renewal has been shown to be untrue. For the existing pulpit is older than 1647; it is from 1599, and it shows remains of an original †painting, which were examined in 1928. Another †painting that has emerged and two †coats of arms of Jørgen Juul and Ellen Arenfeld of Agersbøl must on the other hand be dated to 1647 and are thus related to the information in the accounts for that year and the name of Anders Maler.

At the end of the 1700s the pulpit was repainted with imitation graining, in yellowish-brown and gilding, probably in 1783, a date that was

noted by two painters who in 1856 painted over the pew with red and yellowish-brown veining. In 1884 the furnishings were covered with oak veining. And in 1928 Poul Jensen carried out the above-mentioned examination of the paint layers of the pulpit before he recreated Anders Maler's ornamentation from 1647 with angels' heads, but without paintings and coats of arms. The ornamentation, in blue with a little gold and silver, was extended to the other furnishings.

Sepulchral monuments. A memorial tablet, now in the north wall of the chancel, was set up to commemorate the estate owner Jens Jørgensen Jelling of the manor of Låge (†1679) and 'his servant and later tenant at Låge', Christen Albretsen Tot (†c. 1703). A tablet from 1717 has verses commemorating the ancestors of the Hauch family (Jørgen Johansen Hauch †1709 and his wife), written by Laurids Fog, pastor of the Ribe Skt. Katrine Church. Among the monuments in the churchyard is a stone from c. 1918 commemorating the historian J.P. Jacobsen (†1918) and his wife, the philologist Lis Jacobsen (†1961).